

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДМИТРА МОТОРНОГО

Факультет економіки та бізнесу
Кафедра «Економіки і бізнесу»
(назва кафедри)

Освітньо-професійна програма «Туризм»
Галузь знань 24 Сфера обслуговування
Спеціальність 242 Туризм
Спеціалізація (за наявності) _____

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньо-професійної
програми

Валентина ДЕМКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

«12» вересня 2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Лариса БОЛТЯНСЬКА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«14» вересня 2023 р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ
на підготовку кваліфікаційної роботи для здобувачів
ступеня вищої освіти «Бакалавр»

здобувача вищої освіти Кітасва Владислава
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Роль туризму в реалізації цілей сталого розвитку на регіональному рівні»

керівник роботи к.е.н., доцент Наталія Почерніна
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ректора університету від «08» вересня 2023 року №358-С

2. Строк подання кваліфікаційної роботи 18 червня 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: науково-теоретична література; статистичні дані України; статистичні дані області; статистична звітність суб'єкта господарювання

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):
Вступ.
Розділ 1. Цілі сталого розвитку як імператив соціально-економічного прогресу в Україні

Розділ 2. Внесок туристичної сфери в реалізацію цілей сталого розвитку регіону

Розділ 3. Напрями активізації сталого туризму в регіоні

Висновки.

Список використаних джерел.

5. Перелік графічного матеріалу: 12 рисунків, 5 таблиць

6. Дата видачі завдання «14» вересня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів	Відмітка про виконання
1	Затвердження плану роботи	12.09.2023 р.	
2	Розділ 1 Цілі сталого розвитку як імператив соціально-економічного прогресу в Україні	27.10.2023 р.	
3	Розділ 2 Внесок туристичної сфери в реалізацію цілей сталого розвитку регіону	19.04.2024 р.	
4	Розділ 3 Напрями активізації сталого туризму в регіоні	20.05.2024 р.	
5	Висновки, список використаних джерел	14.06.2024 р.	
6	Перевірка на плагіат	19.06.2024 р.	

Здобувач вищої освіти

(підпис)

Владислав КІТАЄВ

(ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної
ПОЧЕРНИНА
роботи

(підпис)

Наталія

(ім'я та прізвище)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДМИТРА МОТОРНОГО

Факультет економіки та бізнесу
Кафедра «Економіки і бізнесу»
(назва кафедри)

Освітньо-професійна програма «Туризм»
Галузь знань 24 Сфера обслуговування
Спеціальність 242 Туризм
Спеціалізація (за наявності) _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Лариса БОЛТЯНСЬКА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

« 21 » червня 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему «Роль туризму в реалізації цілей сталого розвитку на
регіональному рівні»

Здобувач вищої освіти:

(підпис)

Владислав КІТАЄВ

(ім'я та прізвище здобувача)

Керівник:

(підпис)

к.е.н., доцент Наталія ПОЧЕРНІНА

(учене звання, науковий ступінь, ім'я та прізвище)

Запоріжжя, 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ІМПЕРАТИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ В РЕГІОНІ	7
1.1 Сутність концепції сталого розвитку та її значення	7
1.2 Засади сталого розвитку як елемент стратегічного планування на національному та регіональному рівнях	12
1.3 Індикатори сталого розвитку в системі цільових орієнтирів туристичної сфери	16
РОЗДІЛ 2 ВНЕСОК ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В РЕАЛІЗАЦІЮ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	23
2.1 Економічні ефекти туризму	23
2.2 Соціальні ефекти туризму	29
2.3 Екологічні ефекти туризму	36
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ СТАЛОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ	41
3.1 Шляхи відновлення туристичної індустрії після пандемії	41
3.2 Повоєнні виклики для регіонального туризму	48
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із сучасних трендів світової економіки є швидкий розвиток сфери послуг, в межах якої вагому роль відіграє туристична індустрія. І хоча туристичний бізнес сильно постраждав від пандемії COVID19, однак від демонструє високу здатність до відновлення, а також привертає увагу значним потенціалом для практичної реалізації концепції сталого розвитку. Останніми десятиліттями сталий туризм став розглядатись як вектор захисту природних ресурсів і культурної спадщини нашої планети. Реалізуючи принципи сталості, індустрія туризму здатна сприяти збереженню навколишнього середовища, соціальному прогресу та економічному розвитку місцевих громад. Відтак, аналіз можливостей туризму для досягнення цілей сталого розвитку на регіональному рівні набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція сталого розвитку привертає до себе увагу не лише в області теоретичних досліджень, а й у практиці господарювання та діяльності міжнародних організацій. Так, Міжнародна організація туризму (UNWTO) у 2020 році оприлюднила програмний документ «БАЧЕННЯ ОДНОЇ ПЛАНЕТИ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО СЕКТОРУ», спрямований на підтримку післякризового відновлення туристичного бізнесу в контексті сприяння досягненню Цілей сталого розвитку (ЦСР) [4]. Питанням практичної реалізації ідей сталого туризму присвячені дослідження таких вітчизняних вчених як Бабов К.Д, Безверхнюк Т.М, Бабова І.К. [12], Борблік К.Е. [15], Брич В.Я., Галиш Н.А. [16], Колокольчикова І.І. [31], Миронов Ю.Б. [34], Осітнянко Д. О., Примак Т. Ю. [41] та багатьох інших. Серед іноземних дослідників нашу увагу привернули публікації Stefania Angeli [1], Jenny Davis-Peccoud, Torsten Lichtenau, Karim Henain [2], Rhiannon Wardle [6]. Регіональні аспекти розвитку туризму знайшли своє відображення у роботах Антонюк Д.А., Барського Ю.М., Савчук А.Ю. [11], Дребот О.І., Бабікової К.О., Олійник Г.Б. [22], Задворного С.І. [25], Кифор М.В. [29] та інших.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є характеристика ролі туризму в реалізації цілей сталого розвитку. Завдання дослідження передбачають:

- розкриття значимості цілей сталого розвитку у забезпеченні соціально-економічного прогресу в регіоні та відновлення туристичної сфери;
- аналіз економічних, соціальних та екологічних ефектів туризму;
- виявлення напрямів активізації сталого туризму в регіоні.

Об'єктом дослідження є процеси відтворення туристичної галузі в межах Запорізької області України.

Предметом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають в процесі реалізації сталого розвитку туристичної індустрії регіону.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань застосовувались наступні методи дослідження:

- описовий – для характеристики цілей сталого розвитку як імперативу прогресу на галузевому та регіональному рівнях (розділ 1);
- аналітичний – для оцінки внеску туристичної сфери у розвиток регіону (розділ 2);
- узагальнення – для визначення напрямів активізації туристичного бізнесу (розділ 3);
- візуалізації – при формуванні таблиць та побудові схем та графіків.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для популяризації туристичної сфери регіону та у процесі викладання дисциплін «Основи туристичної діяльності» та «Стратегії сталого розвитку»

Структура та обсяг роботи. Складовими елементами випускної роботи є вступ, три розділи, висновки. Її обсяг становить 62 сторінки комп'ютерного тексту. В роботі наведено 12 рисунків, 5 таблиць. Список використаних джерел містить 60 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ІМПЕРАТИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ В РЕГІОНІ

1.1 Сутність концепції сталого розвитку та її значення

Наростання глобальних проблем, таких як урбанізація, вичерпання природних ресурсів, погіршення якості питної води, нестача продовольства, потепління клімату тощо змусило людство шукати альтернативні варіанти практики господарювання, які б дозволяли забезпечити задоволення людських потреб без нанесення шкоди навколишньому середовищу. Суспільство все більше почало усвідомлювати загрозу існуванню майбутніх поколінь і необхідність відмови від хижацького використання природних багатств. В науковому просторі поступово починає формуватися нова теоретична доктрина, яка згодом отримала назву концепції сталого розвитку («sustainable development»). Передісторія її появи охоплює напрацювання багатьох вчених, які представляли школи фізіократів (Кене, Тюрго, де Немур, Д'Аламбер, Мірабо, де ла Рів'єр та ін.) та фізичної економії (С. А. Подолинський, В. І. Вернадський, М. Д. Руденко). Вони декларували нову філософію мислення, в якій природа розглядалась не просто як об'єкт людської життєдіяльності, а як джерело енергії та рушійна сила прогресу. І хоча ці вчення не набули статусу пануючих теорій, однак вони заклали підвалини майбутній концепції сталого розвитку.

Доктрина сталого розвитку за сучасних умов вийшла за межі теоретичного підходу. Зараз вона набуває ознак нової практики господарювання, що ґрунтується на ресурсозбереженні і реалізується як на мікро, так і на мезо та макрорівнях, а також вона демонструє нову якість суспільних взаємовідносин, яка вирізняється високим рівнем соціальної відповідальності і передбачає консолідацію зусиль у глобальному масштабі. Послідовність етапів формування цієї доктрини наведена на рисунку 1.

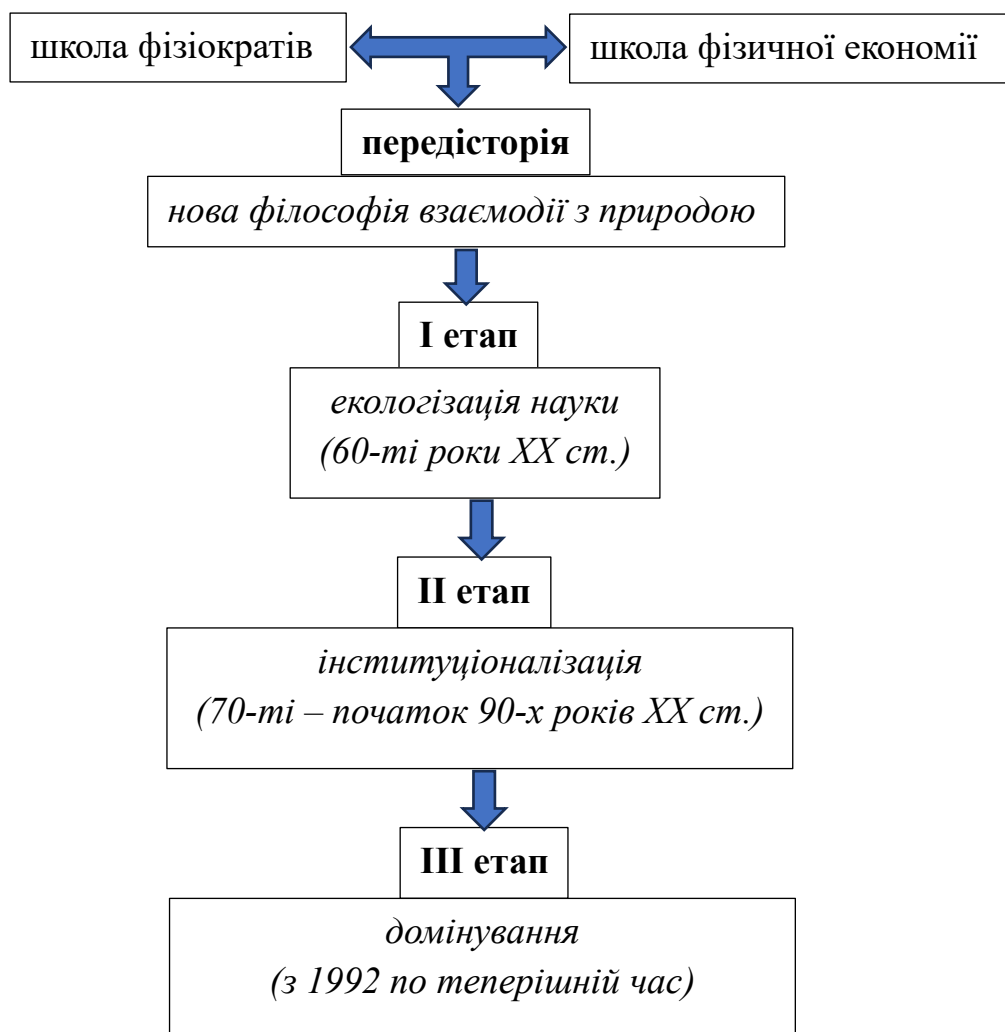

Рис. 1.1 Етапи еволюції концепції сталого розвитку

Джерело: побудова автором

Найважливіші надбання теорії фізіократів отримали свій розвиток в роботах українських вчених – представників школи фізичної економії. Так, Сергій Подолинський наголошував на здатності людини впливати на рух та нагромадження енергії. Учений довів, що Людство як колективний інтелект спроможне запобігти марнуванню енергії і може сприяти збільшенню її обсягів на поверхні Землі. Микола Руденко, акцентує увагу на єдності фізичного і духовного, підкреслював, що Бог — це Всесвіт і Природа, а пошана до Бога — це ставлення до природи як до святині [49, С. 15]. Унікальні світоглядні досягнення Володимира Вернадського лягли в основу його

ноосферної концепції. Таким чином, передісторія появи концепції сталого розвитку окреслила її змістовне наповнення та основні методологічні підходи.

Перший етап еволюції концепції характеризується бурхливою екологізацією науки у 60-х роках ХХ сторіччя. Насамперед екологізація торкнулася наук життєзнавства, внаслідок чого виникли такі напрями як екологічна біохімія та хімічна екологія тварин, екологічна фізіологія, біофізична екологія тощо. Важливим наслідком екологізації науки стало зміщення акцентів багатьох традиційних наук в напрямку саме екологічних питань.

На другому етапі еволюції сталий розвиток набуває самостійних інституційних ознак, таких як особлива ідеологія, система принципів, кодекси поведінки, специфічні суб'єкти та форми їх взаємодії. Важливу роль на даному етапі зіграла неурядова міжнародна організація «Римський клуб», що об'єднала впливових підприємців, економістів, відомих учених і політичних діячів. Вона була заснована в 1968 році за ініціативою видатного італійського науковця-економіста і підприємця Ауреліо Печчеї. Основним здобутком Римського клубу стало глобальне моделювання і поява науки глобалістики, націленої на пошуки шляхів розв'язання глобальних проблем людства.

У 70-х роках ХХ століття Джей Форестер на прохання Римського клубу розробив моделі «Мир-1» і «Мир-2», націлені на вироблення сценаріїв розвитку всього людства в його стосунках з біосферою. Вони відбивали взаємозв'язок 5 головних змінних: населення, капіталу, ресурсів, забруднення навколишнього середовища і виробництва продовольства. Результати дослідження давали тривожні прогнози на майбутнє: вичерпність сировинних ресурсів через сімдесят п'ять років та катастрофічний брак продовольства.

Послідовники Форестера Денніс і Донелла Медоуз підтримали його ідею нульового економічного зростання («zero growth»), що передбачає стримування темпів економічного росту на користь стабілізації чисельності населення та обсягів виробництва з огляду на вичерпність природних ресурсів.

Публікація в 1972 році першої доповіді Римського клубу «Межі зростання» (англ. Limits to Growth) про довгострокові наслідки збільшення чисельності населення планети, промислового і сільськогосподарського виробництва, надмірного ресурсовикористання й забруднення природного середовища викликала великий суспільно-політичний резонанс у світі й заклала основу сучасної концепції «сталого розвитку».

У червні 1972 року відбулась Стокгольмська конференція ООН, яка привернула значну увагу до проблеми захисту довкілля, ініціювавши створення Програми ООН по довкіллю (ЮНЕП), Фонду довкілля та встановивши Всесвітній день довкілля — 5 червня.

Друга доповідь Римського клубу «Людство на роздоріжжі», підготовлена Михайло Месаровичем та Едуардом Пестелем у 1974 році знову привертала увагу до концепції «обмеженого зростання». Третя доповідь «Перебудова міжнародного порядку», підготовлена Яном Тинбергеном і надрукована в 1976 р., назвала ціллю світової системи забезпечення гідного життя і помірною добробуту всіх громадян. Наступні доповіді Римському клубу присвячені якісному аналізу людського буття, систем цілей і цінностей під загальною назвою «Революція свідомості». Так, у доповіді 1977 р. «Цілі для людства» під керівництвом Ервіна Ласло запропоновано чотири цілі для досягнення глобальної безпеки: припинення гонки озброєнь, ліквідація голоду, ефективне природокористування та соціальна справедливість в розподілі матеріальних і духовних благ. Назви наступних доповідей говорять про їх основну ідею: "Енергія: зворотний рахунок", 1978 г. (кер. Т. Монтбріл); "Немає меж навчанню", 1979 г. (кер. Дж. Боткін, М. Ельманджера, М. Малиця); "Третій світ: три чверті світу", 1980 г. (М. Гренье); "Діалог про добробут і благополуччя", 1980 г. (О. Джарін); "Маршрути, що ведуть у майбутнє", 1980 г. (Б. Гаврилишин); "Мікроелектроніка і суспільство", 1982 г. (рук. Г. Фрідріхс, А. Шафф); "Революція босоногих", 1985 г. (Б. Шнейдер) і ін.; "Перша світова революція", 1989 г. (А. Кінг, Б. Шнайдер); „Гуманізм перемагає” (2000, Р. Мон); „Інформаційне суспільство і демографічна революція” (2001, С. Капіца);

„Мистецтво заставляє думати” (2002, Ф. Фестер); „Подвійна спіраль навчання й роботи” (2003, О. Джаріні, М. Маліца); „Межі росту – через 30 років” (2004, Д. Медоуз та ін.); „Межі приватизації” (2005, Е. Вайцеккер); „Майбутнє людей з обмеженими можливостями у світі” (2005, Р. де Гарсія); „Переосмислення цивілізації: розв’язання конфлікту в людській сім’ї” (2006, М. Тігранян); „Фактор п’ятий: перетворення глобальної економіки на основі 80% покращення у продуктивності ресурсів” (2009, Е. фон Вайцеккер, Ш. Деша, К. Харгроуз, М. Сміт, П. Стасинопулос); „Синя економіка” (2009, Г. Паулі); «2052: глобальний прогноз на найближчі сорок років» (Й. Рандерс, 2012); «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети» (Е. Вайцеккер і А. Війкман, 2018).

В доповіді «Наше спільне майбутнє» 1987 року Міжнародна комісія з довкілля і розвитку (англ. World Commission on Environment and Development (WCED)) під головуванням Гро Гарлема Брундланда приділила основну увагу необхідності «сталого розвитку», який «забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди можливості майбутнього покоління задовольнити свої власні потреби» [40]. Саме таке формулювання стало використовується як базове.

Третій етап еволюції концепції сталого розвитку знаменується нормативно-правовим закріпленням засад сталого розвитку та початком практичної реалізації його цілей. Визначними віхами цього етапу на думку Зайцевої Л.О. [26] є :

- 1992 - Всесвітня конференція з навколишнього середовища і розвитку під егідою ООН в Ріо-де-Жанейро, яка визначила базові принципи сталого розвитку та запровадила новий інструмент - стратегії сталого розвитку, закріпивши їх в документі «Порядок денний на XXI століття»;
- 1993 - Конференція ООН з проблем прав людини (Відень);
- 1994 - Конференція ООН з народонаселення і розвитку (Каїр);

- 1995 - Конференція з соціального розвитку (Копенгаген), а також прийняття Берлінського мандату, що започаткував протидію викидам вуглекислого газу в атмосферу;
- 1997 – Кіотський протокол, що зобов'язує країни скоротити або стабілізувати викиди парникових газів;
- 1999 - Всесвітній економічний форум та його ідея «Глобального договору», яка передбачає бізнес-реалізацію цілей сталого розвитку на мікрорівні;
- 2002 - «Йоханнесбурзький план» - програма заходів з опорою на партнерство, неурядові організації, бізнес-спільноту та окремі корпорації;
- 2015 - 70 сесія Генеральної Асамблеї ООН, яка схвалила «План дій для людей, планети та процвітання» до 2030 року та затвердила 17 Цілей сталого розвитку та 169 завдань для їх досягнення. Згідно з визначенням, прийнятим у цьому документі, «сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, за якого здійснюється задоволення потреб теперішніх поколінь, але не ставиться під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [5]

15 вересня 2017 року Уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», в якій наведені адаптовані для нашої країни 17 цілей сталого розвитку, 86 завдань щодо їх досягнення та 172 показники для моніторингу їх виконання [38]. Ці індикатори стали центром тяжіння як регіональних, так і галузевих стратегій розвитку.

1.2 Засади сталого розвитку як елемент стратегічного планування на національному та регіональному рівнях

В березні 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив Національну економічну стратегію на період до 2030 року, яка стала стратегічним документом, що окреслив обриси соціально-економічного розвитку країни у

середньостроковій перспективі. У процесі розробки Стратегії було здійснено аналіз результатів функціонування економічної системи за майже 30 років, оцінено поточний стан економічного та соціального розвитку України та виявлені можливості для майбутнього зростання. Ваговим здобутком даного документу є конкретизація концептуальних засад розвитку української економіки, наведених на рисунку 2, таких як мета розвитку, візія майбутньої України, ціннісні орієнтири та базові принципи економічної політики.

Рис. 1.2 Концептуальні засади Національної економічної стратегії на період до 2030 року

Джерело: складено автором на основі [39]

Візія розвитку національної економіки, відображена на рисунку 2, як її образ в майбутньому, її бачення в новій якості відрізняється тим, що вона враховує Цілі сталого розвитку та декларує потребу досягнення кліматичної нейтральності. Загалом можна говорити, що дана Стратегія сформована з урахуванням вимоги збалансованого, безпечного та ефективного розвитку, коли серед намічених цілей чітко декларуються пріоритети і соціального, і екологічного, і економічного характеру.

Чотири напрями Стратегії, на наш погляд, деталізують цілі, важливі в контексті предмету даного дослідження, та шляхи їх досягнення.

Так, напрям 14 «Креативні індустрії та індустрія гостинності» декларує наступні стратегічні цілі:

- «забезпечення розвитку туризму як одного з драйверів соціокультурного та економічного розвитку регіонів;
- створення конкурентоспроможної креативної економіки для збалансованого розвитку України» [39, С. 200]

Для досягнення першої з них окреслено 17 шляхів та 52 завдання, для досягнення другої – 5 шляхів та 10 завдань.

Напрямок 16 «Регіональний розвиток» має таку візію: «кожен регіон України спроможний самостійно виявити, реалізувати та примножити власний потенціал для забезпечення гідного життя людей, що проживають на його території» [39, С. 230]. Одним із очікуваних результатів за цим напрямом названо узгодження процесу стратегічного планування на рівні держави, регіонів та територіальних громад (трирівневе планування), що на нашу думку, сприятиме просуванню Цілей сталого розвитку.

Напрямок 19 «Культурно-ціннісна трансформація України» в переліку цільових індикаторів 2030 серед інших називає й взаємодію суспільства за принципами екологічності буття [39, С. 280]. Напрямок 20 «Якість життя» стратегічними цілями визначає серед інших: створення сприятливої екосистеми для реалізації культурного потенціалу та культурної спадщини; створення безпечного довкілля для населення; створення належних умов та

забезпечення доступності для занять фізичною культурою і спортом [39, С. 281-282]

Таким чином, Національна стратегія Україна 2030 реалізувала принцип єдності економічного, соціального та екологічного розвитку як передумови досягнення Цілей сталого розвитку.

У серпні 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки, яка визначає генеральний вектор сталого розвитку регіонів [21].

Наявність значних відмінностей в соціально-економічному розвитку регіонів України та потреба «наближення» стратегічного планування до потреб конкретної громади обумовили перенесення центру ваги економічних реформ на регіональний рівень. Відтак, реалізація Цілей сталого розвитку (ЦСР) також більшою мірою змістилась до місцевого рівня, коли децентралізація стала передумовою і початковим етапом практичного втілення завдань сталого розвитку. Все це знайшло відображення в розробці Державної стратегії регіонального розвитку, яка стала «основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдності держави, сталого розвитку історичних населених місць та збереження традиційного характеру історичного середовища, збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь українців» [21].

Основні вимоги щодо орієнтації на досягнення Цілей сталого розвитку були враховані при розробці Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року, затверджену рішенням обласної Ради у грудні 2019 року. Так, в даній Стратегії місія Запорізького краю окреслена наступним чином: «Збереження та ефективного використання людського, економічного, історико-культурного, освітньо-наукового, природно-ресурсного, рекреаційно-туристичного потенціалу регіону для зростання якості життя мешканців,

забезпечення гармонійного розвитку всіх громад регіону» [52, С. 101]. Серед основних завдань, що забезпечують реалізацію даної Стратегії, є сприяння внутрішньому туризму, що на думку Почерніної Н.В. є об'єктивно обумовленим, оскільки туристичний бізнес орієнтується на потреби людини і враховує наявний потенціал території [46].

1.3 Індикатори сталого розвитку в системі цільових орієнтирів туристичної сфери

Підвищення ролі туризму у світі, з одного боку, та загострення проблем, пов'язаних з його наслідками, і іншого боку, змушують шукати нові вектори його розвитку. Це обумовило потребу адаптації базових положень і принципів концепції сталого розвитку до індустрії туризму. За словами Бабова К., Безверхнюк Т., Бабової І. Організація Об'єднаних Націй «впродовж багатьох років (починаючи з проголошення 04.11.1966 р. «Міжнародного року туризму») проводила заходи щодо заохочення розвитку екотуризму та сталого туризму в усьому світі» [12, С. 25]. Як зазначає Борблік К.Е., поняття сталості туризму було використано ще у 80-х роках ХХ століття під час проведення конференції «Тіні зеленого кольору» (Лідсі, Англія, 1990 р.) [15, С. 69]. Сталий туризм розглядався як напрямок, де управління ресурсами здійснюється таким чином, що економічні, соціальні й естетичні потреби можуть задовольнятися при одночасному збереженні культурної самобутності, екології, біологічної різноманітності і систем підтримки життя.

Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у м. Ланшеро на Канарських островах у 1995 році, ухвалила «Хартію зі сталого туризму». У 1996 році Всесвітня туристична організація спільно зі Світовою радою з подорожей та туризму та Радою планети Земля розробили «Порядок денний на ХХІ століття у сфері подорожей та індустрії туризму». У 1999 році Генеральна Асамблея ООН та Комісія ООН зі сталого розвитку ухвалили «Міжнародну програму зі сталого розвитку туризму» та «Глобальний етичний кодекс туризму».

На Світовому саміті з питань сталого розвитку (який ще назвали Самітом Землі), що відбувся в Йоганнесбурзі (ПАР) у 2002 році, наголошувалось на важливості впровадження принципів сталості в розвиток туризму з огляду на значну його енергомісткість. Організація Об'єднаних націй оголосила 2002 рік роком Міжнародного екотуризму.

У листопаді 2013 року були розроблені Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму та запропоновані індикатори ефективності для дестинацій. Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму (GSTC) слід розглядати як мінімальні зобов'язання, які будь-яка організація з управління туризмом має реалізувати на практиці для забезпечення сталого розвитку. Для відповідності поняттю сталого туризму, дестинації мають орієнтуватись на чотири головні цілі:

- 1) продемонструвати стале управління дестинацією;
- 2) максимізувати соціальні та економічні вигоди для приймаючої громади та мінімізувати негативний вплив;
- 3) максимізувати вигоди громадянам, відвідувачам та культурній спадщині з мінімізацією небажаного впливу;
- 4) максимізувати вигоди для навколишнього середовища та мінімізувати негативні наслідки [32].

Критерії та індикатори GSTC були розроблені на основі вже визнаних критеріїв та підходів. І якості методологічної бази використано «індикатори для дестинацій від ЮНВТО, критерії GSTC для готелів та туроператорів та інші загальноприйняті принципи та методики, критерії та індикатори сертифікації. Усі вони у сукупності відображають стандарти, індикатори, критерії та найкращі практики сертифікації з точки зору сталого туризму з різних культурних та геополітичних контекстів з усього світу» [32].

З метою вимірювання відповідності критеріям GSTC для дестинацій (GSTC C-D) були деталізовані індикатори ефективності, перелік яких узагальнено у таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Критерії та індикатори GSTC для дестинацій

Критерії	Індикатори
<i>РОЗДІЛ А: Демонстрація ефективного сталого управління</i>	
A1. Стратегія сталого розвитку дестинації	Розробка за участі громадськості багаторічної стратегія розвитку, її загальна доступність; включення в її орбіту просторових (у т.ч. екологічних), економічних, соціальних, культурних аспектів.
A2. Організація управління дестинацією	Наявність органу, відповідального за координований підхід до сталого туризму із залученням приватного та громадського сектору, його відповідність розміру та рівню дестинації, чіткий розподіл зон відповідальності, нагляду та управління за екологічними, економічними, соціальними та культурними проблемами; належний механізм його фінансування.
A3. Моніторинг	Існування системи моніторингу, публічного звітування та реагування на екологічні, економічні, соціальні, культурні, туристичні проблеми та права людини; періодичний перегляд системи та її оцінювання.
A4. Управління сезонністю туризму	Спеціальна маркетингова стратегія для пом'якшення сезонної мінливості туризму з пропозицією позасезонних подій (івентів) та залучення цілорічних відвідувачів
A5. Адаптація до змін клімату	Діюча система адаптації до змін клімату та оцінки відповідних ризиків; законодавчі чи інші норми щодо пом'якшення кліматичних змін та заохочення відповідних технологій; програми навчання та підвищення обізнаності громадськості, туристичних підприємств та відвідувачів щодо зміни клімату
A6. Інвентаризація туристичних об'єктів та атракцій	Постійно оновлюваний відкритий реєстр та оцінка туристичних об'єктів, атракцій, включаючи природні та культурні пам'ятки
A7. Правила планування	Наявність настанов, правил та/або норм планування, що стосуються сталого землекористування, проектування, будівництва та знесення, створені за широкого залучення громадськості та ретельної процедури розгляду, які публічно поширюються та застосовуються.
A8. Доступ для всіх	Існування норм та механізму розробки і реалізації рішень, які враховують як цілісність території, так і створення розумних засобів для розміщення осіб, які мають специфічні потреби доступності (у т.ч. осіб з інвалідністю).
A9. Придбання майна	Норми чи законодавство, які враховують права корінних народів, забезпечують громадську консультацію та дають дозвіл на переселення лише тоді, коли є інформована згода та/або розумна компенсація
A10. Задоволення відвідувачів	Збір та публічна звітність даних про задоволення відвідувачів та наявність системи заходів для покращення рівня задоволеності відвідувачів на основі інформації моніторингу
A11. Стандарти сталого розвитку	Сертифікація сталого туризму або система екологічного менеджменту, визнана GSTC; моніторинг участі туристичного бізнесу у сертифікації; загальнодоступний перелік сталих сертифікованих або перевірених підприємств

A12. Безпека та охорона	Система для моніторингу, запобігання, публічного звітування та реагування на злочини, загрози безпеці та здоров'ю.
A13. Управління кризами та надзвичайними ситуаціями	Розробка власного плану дій на випадок криз та надзвичайних ситуацій, доведення його основних елементів до жителів, відвідувачів та підприємств; його регулярне оновлення; визначення ресурсів для навчання персоналу, відвідувачів та мешканців.
A14. Промоція	Дестинаційні рекламні повідомлення мають бути достовірними та дотримуватися шанобливого ставлення по відношенню до місцевих громад та туристів
<i>РОЗДІЛ В: Максимізація економічних вигод для приймаючої громади та мінімізація негативного впливу</i>	
V1. Економічний моніторинг	Моніторинг та звітування щодо прямого та непрямого економічного внеску туризму в економіку дестинації (щонайменше щорічно), у т.ч. про витрати відвідувачів, середній дохід з номеру, дані про зайнятість та інвестиції.
V2. Місцеві можливості кар'єрного росту	Наявність норм, що забезпечують рівні можливості в дестинації щодо зайнятості та навчання, безпечні умови праці та справедливу заробітну плату для всіх, включаючи жінок, молодь, осіб з інвалідністю, меншини та інших уразливих груп населення
V3. Громадська участь	Система, яка заохочує участь громадськості в плануванні та прийнятті рішень на постійній основі.
V4. Суспільна думка місцевої громади	Регулярні і своєчасні збір, моніторинг, запис та публічна звітність даних про бажання резидентів, занепокоєння та задоволення від управління дестинацією
V5. Доступність для місцевих громад	Програми моніторингу, захисту та реабілітації або відновлення публічного доступу місцевих жителів та внутрішніх відвідувачів до природних та культурних пам'яток; моніторинг поведінки відвідувачів туристичних об'єктів та атракцій
V6. Пропаганда туризму та туристична освіта	Програма підвищення обізнаності про роль та потенційний внесок туризму в громадах, школах та вищих навчальних закладах
V7. Запобігання експлуатації	Закони та програма, спрямовані на запобігання комерційній, сексуальній чи будь-якій іншій формі експлуатації, дискримінації чи домагання жителів або відвідувачів
V8. Підтримка громади	Система підтримки і заохочень підприємств, відвідувачів та громадськості, бажаючих сприяти ініціативам громади та сталому розвитку
V9. Підтримка місцевих підприємців та чесна торгівля	Система підтримки місцевих малих та середніх підприємств; сприяння розвитку місцевих продуктів та принципів справедливої торгівлі, які базуються на природних ресурсах та культурі цього регіону
<i>РОЗДІЛ С: Максимізація користі для громад, відвідувачів та культури; мінімізація негативного впливу</i>	
S1. Захист атракцій	Політика та система оцінки, відновлення та збереження природних і культурних об'єктів, включаючи нерухому спадщину (історичну та археологічну), сільські та міські мальовничі краєвиди
S2. Управління відвідувачами	Адміністративний механізм, відповідальний за здійснення планів і операцій з управління відвідувачами

C3. Поведінка відвідувачів	Культурні та екологічні (просторові) рекомендації щодо поведінки відвідувачів на чутливих місцях; кодекс практичних правил для екскурсодів та туроператорів
C4. Захист культурної спадщини	норми захисту історичних та археологічних артефактів, а також даних щодо їх застосування; програма захисту і нарощування нематеріальної культурної спадщини
C5. Інтерпретація місця	Пояснювальна інформація є достовірною і доступна мовами, що стосуються відвідувачів; навчання екскурсодів з використовувати інтерпретаційну інформацію
C6. Інтелектуальна власність	Закони, положення чи програми для захисту прав інтелектуальної власності місцевих індивідів та спільнот
<i>РОЗДІЛ D: Максимізація переваг навколишнього середовища та мінімізація негативних наслідків</i>	
D1. Екологічні ризики	Оцінка сталого розвитку дестинації протягом останніх п'яти років, визначення екологічних (навколишніх) ризиків; система усунення виявлених ризиків
D2. Захист чутливих середовищ	Система моніторингу екологічного впливу туризму, збереження середовищ, біологічних видів та екосистем, а також запобігання впровадженню інвазійних видів
D3. Захист дикої природи	Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення; Положення та стандарти контролю за збиранням або захопленням, демонстрацією, продажом рослин та тварин
D4. Викиди парникових газів	Система заохочення підприємств вимірювати, контролювати, мінімізувати, публічно звітувати та зменшувати їхні викиди парникових газів з усіх аспектів їх діяльності (включаючи викиди від постачальників послуг)
D5. Енергозбереження	Система спонукання підприємств вимірювати, контролювати, зменшувати та публічно повідомляти про споживання енергії та зменшувати залежність від викопного палива
D6. Управління водними ресурсами	Програма, яка допомагає підприємствам вимірювати, контролювати, зменшувати та публічно повідомляти про використання води
D7. Водна безпека	Система управління, яка забезпечує збалансованість та сумісність водокористування підприємствами та вимоги до води для населення дестинації
D8. Якість води	Моніторингу питної та рекреаційної води за стандартами якості, Загальнодоступність його результатів; є система реагування на проблеми якості води.
D9. Стічні води	Чіткі та зрозумілі вказівки щодо розміщення, технічного обслуговування та тестування скидів від відстійників та систем очищення стічних вод; забезпечення належного очищення та повторного використання відходів або безпечного їх виведення з мінімальним шкідливим впливом для місцевого населення та навколишнього середовища.
D10. Скорочення твердих відходів	Система збору відходів, їх облік; план управління твердими відходами; програма по зменшенню, повторному використанню та переробці відходів; зменшення використання бутильованої води підприємствами та відвідувачами
D11. Світлове та шумове забруднення	Рекомендації та інструкції з мінімізації шуму та світлового забруднення

	навколишнього середовища
D12. Зменшення впливу транспорту	Програма для збільшення використання еко-транспорту та стимулювання форм активне переміщення (наприклад, пішохідні прогулянки та велосипед)

Джерело: [32], доопрацьоване автором

Значно пошавалися зусилля з розроблення принципів сталого туризму після прийняття “Порядку денного на XXI століття”. Брич В. та Галиш Н. підкреслюють, що у дорожній карті програми наголошується на тому, що розвиток туризму має базуватись на критерії сталості [16, С. 25].

Стефанія Ангелі популяризує визначення сталого туризму, запропоноване Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO): «Туризм, який повністю враховує його поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, задовольняючи потреби відвідувачів, галузі, навколишнього середовища та приймаючих громад» [1].

2017 рік було оголошено Міжнародним роком сталого туризму для цілей розвитку, що було зроблено з метою «підвищити обізнаність осіб, які приймають рішення, та громадськості щодо внеску сталого туризму в розвиток, водночас мобілізуючи всі зацікавлені сторони до спільної роботи, щоб зробити туризм каталізатором позитивних змін» [8]. Завданнями Міжнародного року було вивчення та висвітлення ролі туризму в таких п’яти ключових сферах: 1. Інклюзивне та стійке економічне зростання; 2. Соціальна інклюзивність, зайнятість та скорочення бідності; 3. Ефективність використання ресурсів, охорона навколишнього середовища та зміна клімату; 4. Культурні цінності, різноманітність і спадщина; 5. Взаєморозуміння, мир і безпека. З метою сприяння та зміцнення ролі туризму заходи Міжнародного року пропонувалось зосередити на: пропаганді та підвищенні обізнаності; просуванні сталого туризму як інструменту розвитку, його інтегрування в національні, регіональні та глобальні програми розвитку; обговоренні внеску туризму в Порядок денний до 2030 року та Цілі розвитку; підвищенні обізнаності усіх зацікавлених сторін, включаючи туристів, про вплив подорожей і туризму на суспільство та навколишнє середовище, а також про

те, як відповідальне подорожування може сприяти сталому розвитку; покращенні розуміння відмінностей впливу сталого туризму на зазначені п'ять сфер у країнах, що розвиваються, та у розвинених країнах; просуванні інструментів та механізмів моніторингу та вимірювання позитивних і негативних впливів туризму [8]

UNWTO запропонувала розподіл рекомендованих заходів для урядів, міжнародних організацій, приватного сектору, наукових кіл та неурядових організацій.

Програма сталого туризму «Одна планета» (2020), оприлюднена UNWTO, назвала пріоритети, спрямовані на підтримку розробки та впровадження планів відновлення сектору туризму, які сприяють досягненню Цілей сталого розвитку (ЦСР) і Паризької угоди. Вони наведені на рис. 1.3

Рис. 1.3 Напрямки дій для керівництва відповідальним туризмом

Джерело: побудовано автором на основі [4]

Отже, у розділі 1 було з'ясовано, що Цілі сталого розвитку обумовили загальну направленість еволюції економічної системи, визначили стратегічні орієнтири національної та регіональної політики та окреслили головні напрями відновлення туристичної сфери після руйнівного впливу пандемії та війни.

РОЗДІЛ 2

ВНЕСОК ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В РЕАЛІЗАЦІЮ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

2.1 Економічні ефекти туризму

Сталий туризм відіграє значну роль у стимулюванні економічного зростання в громадах, які покладаються на туристичну індустрію як на джерело доходу та сферу залучення робочої сили. У своїй статті Ріанон Уордл наголошує, що кількість міжнародних туристів зросла з 25 мільйонів у 1950 році до 1,32 мільярда у 2017 році, сфера подорожей та туризму формувала 10% від загального ВВП у 2016 році, а середній міжнародний туристичний дохід становив понад 700 доларів США на людину [6]. На сайті Всесвітньої організації туризму зазначається, що у 2020, 2021 та 2022 роках пандемія призвела до втрати 2,6 мільярдів міжнародних прибуттів. Доходи від експорту міжнародного туризму впали на 62% у 2020 році та на 59% у 2021 році порівняно з 2019 роком (у реальному вираженні), а потім відновилися у 2022 році, залишившись на 34% нижче рівня до пандемії. Загальна втрата експортних доходів від туризму становить 2,6 трильйона доларів США за цей трирічний період. У січні-вересні 2023 року кількість міжнародних туристів досягла 87% від допандемічного рівня.

В національній Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року наголошено, що «загальна кількість робочих місць, що прямо або опосередковано стосуються сфери туризму, становить 11 відсотків... зазначена сфера пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей» [47].

Баженова С.Е., Пологовська Ю.Ю., Бикова М.Д. акцентують увагу на тому, що з 2015 по 2019 рік загальний дохід від надання туристичних послуг в Україні збільшився 5 до 33 млрд. грн. [13, С. 175], тобто більше, ніж ушестеро.

Демко В.С. підкреслює, що інвестиційні витрати індустрії туристичних послуг створюють мультиплікативний ефект для інших галузей економіки [19].

Системність індустрії туризму можна оцінити на основі рисунку 2.1

Рис. 2.1 Складові індустрії туризму

Джерело: побудовано автором на основі [33, С.11-12]

За твердженням Задворного С.І., туризм «має потенціал для розвитку міської інфраструктури та загальної доступності, сприяння відродженню депресивних занедбаних територій і збереження культурної та природної спадщини» [25]. Почерніна Н.В. підкреслює роль сфери туризму для розвитку державно-приватного партнерства [45]. Тебенко В.М., Завадских Г.М., Лисак О.І. наголошують на високому інноваційному потенціалі туристичної галузі [54]. Калмикова І.С. аргументує позитивний вплив сфери туризму на розвиток малого та середнього бізнесу: «сільський туризм може стати важливим джерелом доходу для підприємств малого та середнього бізнесу в сільській місцевості, дрібних виробників аграрної продукції, зокрема фермерських сімейних господарств, шляхом забезпечення можливостей для зайнятості в несільськогосподарських секторах [28, С. 118]. Таким чином, підкреслюється й високий потенціал туризму для розвитку сільських територій та депресивних регіонів. На нашу думку, до важливих економічних ефектів туризму слід віднести і його внесок у розвиток міжнародних економічних відносин та у формування позитивного іміджу України

За даними Статистичного щорічника з туризму, опублікованому Всесвітньою туристичною організацією, кількість туристів, які відвідували Україну до початку пандемії мала циклічний характер, що відображено у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Прибуття туристів-нерезидентів через національні кордони за країнами проживання, осіб

Джерело: сформовано автором на основі [57, С.1019-1024]

Однак, дані таблиці дають підстави стверджувати, що зацікавленість Україною як туристичною дестинацією зростає: чисельність прибуттів

іноземних туристів у 2019 році значно перевищує їх обсяги 2015 року з усіх регіонів.

Ці дані також дають можливість загострити увагу на такій ролі туризму як непряме відображення результатів зовнішньої політики Уряду. Так, дані рисунку 2.2 показують, що на протязі п'ятирічного періоду з 2015 по 2019 рік здобутки активної діяльності урядових структур України проявились в туристичній індустрії у вищих темпах в'їзного туризму з країн Східної Азії, Океанії та Америки. Одночасно, вони підказують і вектор подальшої роботи щодо зміцнення іміджу України – поглиблення співпраці з країнами Африки.

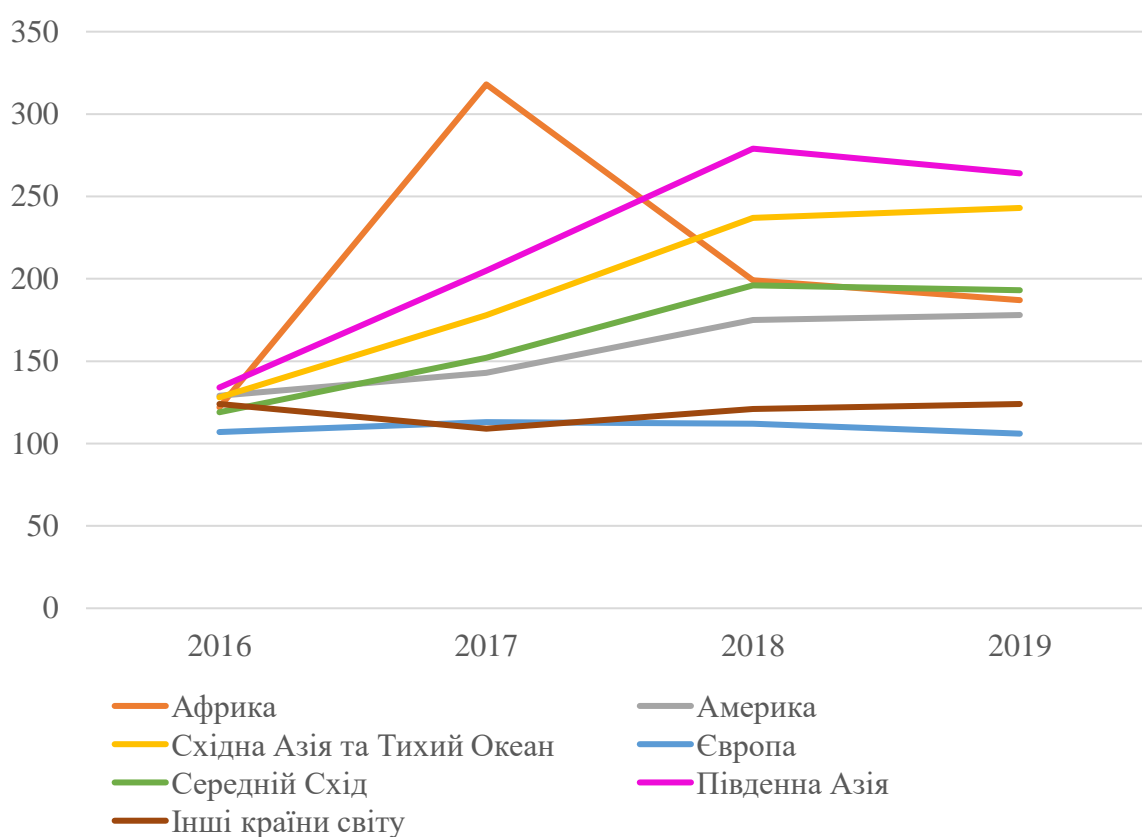

Рис. 2.2 Темпи росту в'їзного туризму в Україну, у % до 2015 року

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Отже, економічні ефекти туризму ми трактуємо як його внесок у:

- виробництво валового внутрішнього продукту (доданої вартості);

- розвиток малого та середнього підприємництва;
- створення нових робочих місць;
- структурну перебудову економіки регіону;
- розвиток інноваційної діяльності;
- поповнення надходжень місцевого бюджету;
- активізацію міжнародних економічних відносин.

За даними Туристичного барометра 2020 доля туризму у ВВП України становила 12,6%, що у грошовому вимірі становить 534,9 млрд. грн. Валова додана вартість, що створюється безпосередньо у туризмі становила 165,1 млрд. грн., що дорівнює частці у 3,91% [55]. Пандемія та війна зашкодили розвитку галузі, але навіть за таких умов туристична сфера продовжує розвиватись. Так, за даними Державної служби статистики валовий внутрішній продукт по Україні у 2022 році у постійних цінах 2016 року становив 2 596 299 млн. грн., по галузі «Тимчасове розміщування й організація харчування» - 22 375 млн. грн. (або 0,9%) [43].

Зайнятість у сфері туризму у 2020 році складала 536 211 осіб (4% від усіх зайнятих в Україні). Серед них 38 514 осіб обслуговували розміщування відвідувачів і 19 765 осіб працювали в туроператорах, турагентах і закладах з надання послуг бронювання. Обсяг реалізації товарів в послуг відвідувачам в Україні становив 254,9 млрд. грн. Інвестицій у заклади тимчасового розміщування становили 856 млн. грн., а у діяльність туристичних агенств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність – 42 млн. грн. Туристичний збір приніс до місцевих бюджетів 130 628 237 грн. [55]

За даними Державної служби статистики валовий регіональний продукт Запорізької області у 2021 році становив 228 906 млн. грн., що становить 4,2% від загального обсягу ВВП України. У порівнянні з 2004 роком регіональний продукт області збільшився у 15 разів. В розрахунку на одну особу валовий продукт по Запорізькій області становив 138 521 грн., що перевищує середнє значення по Україні 131 734 грн. на 5%. Порівняно з 2004 роком ВВП на одну

особу по області збільшився у 17 разів [43]. Сфера туризму здійснила свій внесок у таке зростання. Управління статистики у Запорізькій області навело дані про обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності у 2021 році. Так за видом «Тимчасове розміщення й організація харчування» він становив 816 028,7 тис. грн., що у структурі регіонального обсягу реалізації на рівні 433 081 035,6 тис. грн. становило 0,19%. Причому 66% реалізованого обсягу забезпечували малі підприємства, а 34% - середні підприємства галузі, тоді як по Україні в цілому на долю малих підприємств припадало лише 19,9%, а на долю середніх підприємств – 26,8% обсягу реалізації [42].

Певне уявлення про економічні ефекти туристичної галузі у Запорізькій області говорить таблиця 2.2

Таблиця 2.2

Економічні ефекти туристичної галузі Запорізької області

* турагенти

** без ПДВ, акцизів та аналогічних обов'язкових платежів

*** вартість реалізованих туристичних пакетів

Джерело: складено та пороховано автором за даними [43; 55]

Рівень рентабельності операційної діяльності у 2022 році за видом економічної діяльності «Тимчасове розміщення і організація харчування» по Запорізькому регіону був від'ємний і становив – 4,1%, рівень збитковості всієї діяльності підприємств становив 52,8%, що є найнижчим показником серед усіх інших сфер господарювання [42]. Зважаючи на те, що частина області відноситься до окупованої території і в умовах військової агресії туристичні подорожі не є пріоритетними, такі результати є очікуваними. Однак, поступальний рух не припиняється навіть за таких умов. Так, за даними Управління статистики у Запорізькій області капітальні інвестиції у «Тимчасове розміщення й організацію харчування» становили 28 097 тис. грн. у 2022 році, що на 12% менше обсягу 2021 року, але на 9% вище

капіталовкладень 2016 року [42]. За перше півріччя 2023 року Запорізька область направила до бюджету 580,5 тис. грн. туристичного збору [58]

2.2 Соціальні ефекти туризму

Соціальна функція туризму проявляється передусім через його орієнтованість на людину і направленість на збереження стабільності соціальних і культурних систем, примноження історико-культурного надбання.

В програмному документі Всесвітньої організації туризму «One Planet Vision для відповідального відновлення туристичного сектора» 2020 року акцентована увага на необхідності переходу «до більш сталої моделі туризму, заснованої на соціальній інтеграції та відновленні та захисті навколишнього середовища» [4]. Ідея соціальної інтеграції підтримується й у статті Д. А. Антонюк, Ю. М. Барського та А. Ю. Савчук, в якій наголошується: «Рівень розвитку сфери туристично-рекреаційних послуг виступає критерієм якості життя та людського капіталу» [11, С.106]. Вважаємо, що інклюзивний потенціал оздоровчого та рекреаційного туризму буде відігравати суттєву роль у повоєнному відновленні України.

На іншому важливому аспекті соціальної взаємодії в туристично-рекреаційній діяльності – державно-приватному партнерстві - наголошують Дребот О.І., Бабікова К.О., Олійник Г.Б. [22, С. 8]. Живко З.Б., Боруцька Ю.З., Рій М.М. [23], а також Демко В.С. [18] досліджують позитивний вплив зеленого туризму на розвиток сільських територій та зменшення негативного впливу урбанізації. Задворний С.І. підкреслює роль туризму як «маркера ефективності реформи децентралізації», говорячи про «важливість його як засобу формування позитивного іміджу території, що є важливим символічним ресурсом просування локальної спільноти» [25]. Мельниченко О.А., Шведун В.О. при характеристиці ролі туризму розглядають його потенціал для відпочинку та організації дозвілля населення, покращення здоров'я людини, згладжування розбіжностей та попередження конфліктів у суспільстві, поширення культурних цінностей і їх нарощування, «стимулювання розвитку

науки, освіти, закладів культури, творчих колективів, фестивального руху» [33, С. 19, 24]. В колективній монографії «Феномен туризму: розмаїття сенсів» вітчизняні науковці розглядають такі соціальні наслідки туризму:

- «сприйняття «Іншого»/«Чужого» на засадах толерантності в контексті міжкультурних комунікацій, діалогу релігій, культур та цивілізацій» [56; С. 13];

- подолання знеособлення культури і способу життя, втрати самобутності, які виникають внаслідок глобалізації (С.Г. Пилипенко, Н.І. Моїсєєва, Г.Ю. Омельченко) [56; С. 28];

- соціальні взаємодії, що органічно поєднують науку і мистецтво, креативність та інновації» (А.Л. Кухаренко, М.О. Мазоренко) [56; С. 34];

- збереження історичної пам'яті (І.В. Скубій) [56; С. 40]

- широке поле для застосування методики створення цінностей на основі вражень (Л.В. Фірсова, Л.О. Сухіх) [56; С. 50].

Однак, існують і негативні соціальні ефекти туризму, які згадують у своїй статті Осітнянко Д. О. та Примак Т. Ю. [41]. Йдеться про збільшення внаслідок зростання туристичних потоків злочинності, проституції, вживання алкоголю і наркотиків. Нехтування туристами місцевих традицій часто призводить до напруги між корінними мешканцями та туристами.

Авторське розуміння позитивних соціальних ефектів туризму наведено на рисунку 2.3

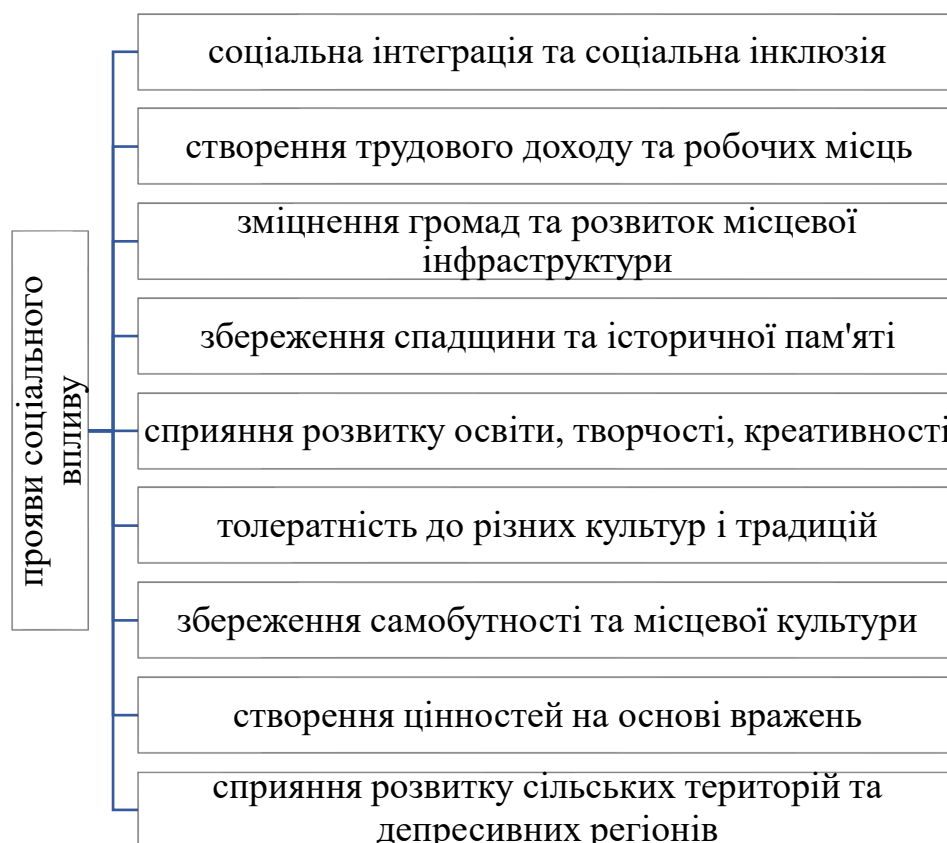

Рис. 2.3 Позитивні соціальні ефекти туризму

Джерело: побудовано автором

Результативність соціальної функції туризму на регіональному рівні певною мірою проявляється в динаміці індексу людського розвитку, який є агрегованим показником якості життя в межах певної території.

Індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР) розраховується за методикою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, оновленою у 2012 р. Оцінка людського розвитку здійснюється на основі 33 показників, які агрегуються у 6 субіндексів, що відображають окремі аспекти людського розвитку. Ними вважаються: 1) відтворення населення; 2) соціальне становище; 3) комфортне життя; 4) добробут; 5) гідна праця; 6) освіта. Туристична індустрія, яка створює туристичні блага і послуги, тим самим приймаючи участь у формуванні валового регіонального продукту, впливає на добробут населення регіону і сприяє боротьбі з бідністю. Туризм здатен поліпшити здоров'я людей та подовжити тривалість життя, отже має

вплив на соціальне становище та відтворення населення. Оскільки туризм створює робочі місця, то впливає на рівень заробітної плати і здатен забезпечити гідну працю. Туризм здатен виконувати природоохоронну функцію, тому сприяє підвищенню комфортності життя. Освітній та історико-культурний туризм підвищують рівень освіченості населення регіону. Отже, вважаємо, що аналіз динаміки індексу людського розвитку в контексті соціальних ефектів туризму є виправданим.

Зміна індексу регіонального людського розвитку Запорізького регіону наведена на рисунку 2.4

Рисунок демонструє, що до 2012 року індекс регіонального людського розвитку Запорізького регіону постійно зростав, у 2013 році його значення дещо зменшилось, але уже у 2014 році набуло максимального розміру на рівні 3,9743, що вивело регіон на п'яту позицію серед 25 регіонів України. У 2016-2017 роках рейтинг регіону за ІРЛР погіршився до 10 позиції [48]. Порівняльний аналіз з динамікою туристичних потоків Запорізької області не виявив жорсткої залежності між кількістю обслуговуваних туристів та індексом регіонального людського розвитку. Схожість трендів спостерігалась лише на протязі 2004-2010 років. Однак, детальне дослідження причин зміни ІРЛР дозволяє зробити важливі висновки про потенціал туристичної сфери.

Структурний аналіз ІРЛР 2016 року показав, що зменшення рейтингу Запорізького регіону пов'язане з 20 місцем за субіндексом «Комфортне життя» та 14 місцем за субіндексом «Соціальне середовище». Розгляд показників, які формують субіндекси, дозволив виявити, що за субіндексом «Комфортне життя» спад відбувся через погіршення Інтегрального показника стану навколишнього середовища, по значенню якого Запорізька область опинилась на 21 місці; а за субіндексом «Соціальне середовище» спад відбувся через погіршення показника Коефіцієнт злочинності, за яким область опинилась на 22 місці [48]. Вважаємо за доцільне підкреслити, що виважена політика сталого туризму, на нашу думку, здатна привнести позитивний ефект як у

покращення стану природного середовища регіону через екотуризм, так і у зменшення злочинності через сприяння малому бізнесу, створення робочих місць, освітньо-культурні, спортивні, патріотично-виховні та розважальні заходи. У контексті цього позитивно оцінюємо той факт, що у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки запроваджено нові підходи до регіональної політики, а саме: «перехід до територіально спрямованої політики розвитку на основі стимулювання використання власного потенціалу територій, надання підтримки окремим територіям, що характеризуються особливими проблемами соціально-економічного розвитку, високим історико-культурним потенціалом, екологічними умовами та потребами охорони навколишнього природного середовища» [21].

Однією з важливих соціальних цілей туризму є сприяння розвитку сільських територій. Для Запорізького регіону ця проблема у довоєнний період привертала до себе увагу. Так, за даними моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів у 2021 році загальний коефіцієнт вибуття сільського населення по Запорізькій області становив 115,5 осіб у розрахунку на 10 тис. наявного сільського населення, що відповідало 11 рейтинговій позиції серед 22 досліджуваних регіонів України. Такий ранг регіону демонстрував незмінність рейтингової позиції порівняно з 2020 роком (11 місце), однак коефіцієнт вибуття сільського населення у 2020 році був вищим (на рівні 121,4 проміле) [37]. Вважаємо, що у зменшенні коефіцієнту вибуття певну роль відіграв і розвиток зелених садиб. В інтерв'ю Володимира Степаненко – керівника Регіонального фонду підтримки підприємництва в Запорізькій області – зазначалось, що до 2013 року зелений туризм в області не розвивався, але за 7 років 40 садиб зеленого туризму в Запорізькій області уже отримали сертифікати якості надання міжнародних послуг, вони стали відомими [59]. Прикладами успішного підприємництва в регіоні стали такі зелені садиби як: АКВАЗОО-Петрополь, «Етносело» у Вільнянському районі, «Хутор Петерсона», «Єнотова хата», «Зелена садиба Атманаю», садиби «Зелене кільце Мелітопольщини», серед яких «Алея троянд» в смт Мирне, «Сосновський

бурштин» в с. Сосновка, «Перлина степу» в с. Тамбовка, ферма-зоопарк «Страус-Юг» і «Гостини у Валентини», «Медландія» в Мелітополі, «На хуторі» в с. Оленівка та інші. Такий розвиток підприємництва у вигляді зелених садиб продемонстрував такі соціальні ефекти:

- ✓ зелений туризм є важливим джерелом доходу для жителів сільських громад та віддалених територій, де інші можливості заробітку обмежені;

- ✓ зелений туризм може допомогти зменшити міграцію населення з сільських районів до міст, сприяючи збереженню та розвитку традиційних галузей зайнятості, у тому числі місцевих ремесел та народних промислів;

- ✓ зелений туризм сприяє підвищенню якості життя місцевих жителів та туристів через надання послуг відпочинку вихідного дня, послуг дозвілля (рибальство, різьба по дереву, гончарство, плетіння з очерету тощо), культурних послуг (музей побуту, музей сільгосптехніки під відкритим небом, музей радіо, музей міліціонера, музичний фестиваль «Мелодії над Бердою» у Смирновській ОТГ Більмацького району, фестивалі «Черешнево» та «Сурми Таврії» у Мелітополі тощо), спортивних послуг (велосипедні, кінні прогулянки, спортивно-розважальні заходи), мовних таборів для дітей;

- ✓ зелений туризм може сприяти вдосконаленню інфраструктури, таких як водопостачання, енергетика, транспорт, якими користуються місцеві жителі, за умов якщо при створенні зеленої садиби місцева влада чітко окреслює шляхи державно-приватного партнерства у цьому напрямку та конкретні завдання з фіксацією персональної відповідальності за результати.

Одним із показників соціальної функції сфери туризму можна вважати динаміку відрахувань на соціальні заходи у складі операційних витрат. Дані по Запорізькій області наведені на рисунку 2.5

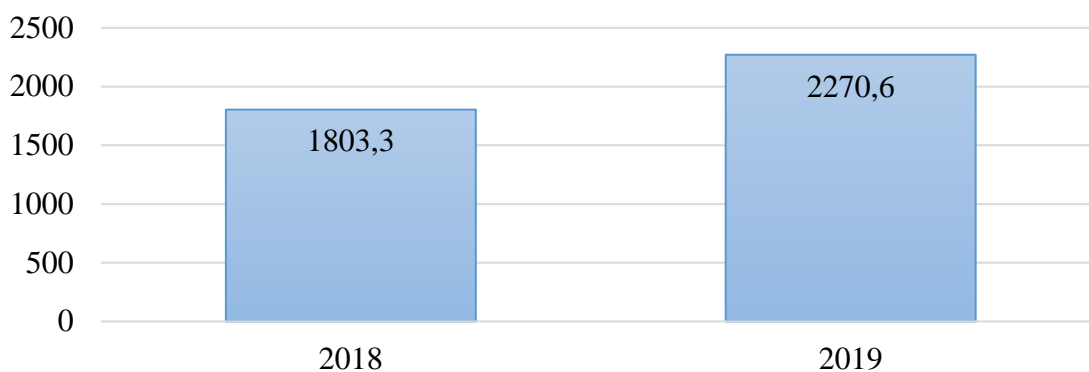

Рис. 2.5 Відрахування на соціальні заходи суб'єктів господарювання - юридичних осіб в туристичній сфері Запорізької області, тис. грн

Джерело: побудовано автором на основі даних Туристичного барометра 2021-2022 [55]

Коментуючи дані таблиці можна відзначити, що у 2018 році частка регіону у соціальних відрахуваннях юридичних осіб у сфері туризму становила 1,5% від обсягу відрахувань по Україні в цілому. Це відповідало 7 рейтинговій позиції регіону серед 25 досліджуваних. У 2019 році обсяги відрахувань зросли на 26% зі збереженням 7 місця регіону.

На завершення огляду соціальних ефектів туризму ми вважаємо доцільним підкреслити його внесок у політику інклюзивності. Туристична індустрія створює багато вакансій, в тому числі у формі неформальної зайнятості, для таких вразливих груп населення як молодь, жінки, люди з інвалідністю, люди похилого віку тощо.

2.3 Екологічні ефекти туризму

В науковому просторі в останні десятиліття все більше уваги стало приділятися питанням впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище. Так, у статті Брич В. та Галиш Н. наголошувалось: «Концепція сталого розвитку побудована на екологізації туристичної індустрії» [16, С. 25]. Безсмертнюк Т. та Мельнійчук М. зазначили, що «туризм в межах природоохоронних територій входить у п'ятірку основних стратегічних напрямів розвитку туристичної галузі» [14]. Мілінчук О. наводить приклади

екологічних втрат туризму, таких як негативний вплив на мисливську та харчову поведінку диких тварин, зменшення популяції риб внаслідок інтенсивних водних екскурсій на човнах, пожежі з вини відвідувачів, засмічення території, витоптування трав'яного покриву тощо, та робить висновок, що «розвиток екотуризму в Україні можливий за умов регламентації туристичної діяльності з метою додержання режиму охорони природно-заповідних компонентів та об'єктів» [35, С. 70].

В доповіді Всесвітньої туристичної організації 2020 року «Бачення однієї планети для відповідального відновлення туристичного сектора» відмічено, що пандемія COVID-19 підкреслила важливість здорового середовища як природного бар'єру для появи пандемій, а також актуалізувала питання впливу конкурентоспроможного туристичного сектору на збереження природного середовища та сприяння екологічному відновленню [4, С.]

У публікації UNWTO «Туризм і цілі сталого розвитку – подорож до 2030 року» розкрито зв'язок між конкретними Цілями сталого розвитку екологічного спрямування та можливостями сфери туризму щодо їх реалізації, який узагальнено у таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Роль туризму у реалізації Цілей сталого розвитку екологічного спрямування

ЦСР в редакції ООН	Внесок туристичного сектору у реалізацію цілі
ЦСР 6 - Забезпечення доступності для всіх та сталого управління водними ресурсами та санітарії	Ефективне використання води в туризмі, контроль забруднення території та запровадження ефективних технологій щодо його зменшення
Ціль 7 – Забезпечити доступ всіх людей до прийнятних, надійних, сталих та сучасних джерел енергії	Інвестування в чисті джерела енергії сприятиме зменшенню викидів парникових газів, пом'якшенню кліматичних змін
Ціль 12 – Забезпечення переходу до моделей сталого споживання і виробництва	Сприяння зниженню ресурсоемності виробництва туристичних благ, зменшенню втрат продовольства, переробці відходів, повторного

	використання тари; здійснення «зелених закупок»
Ціль 13 – Вжити термінових заходів для боротьби зі зміною клімату та її наслідками	Зниження свого вуглецевого сліду у секторі транспорту та розміщення, використання енергії вітру, сонця чи води, запровадження принципів циркулярної економіки
Ціль 14 – Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів для сталого розвитку	Участь у програмах захисту дикої природи та екосистем прибережної зони; інформування клієнтів та персоналу про норми поведінки; компенсуючі дії для мінімізації негативного впливу
ЦСР 15 – Захист, відновлення та сприяння сталому використанню наземних екосистем і протидія втрати біорізноманіття	Стале управління у вразливих зонах, участь у програмах відтворення лісу, відновлення деградованих земель, збереження гірських екосистем та заповідних зон, створення природних парків та територій виняткової краси

Джерело: складено автором на основі [60, С.14-15]

Уявлення про окремі аспекти екологічної ситуації у Запорізькій області формує таблиця 2.4

Таблиця 2.4

Деякі показники екологічного характеру по Запорізькій області

Джерело: складено автором за даними [20]

За даними таблиці видно, що для Запорізького регіону за останні 10 років погіршилась ситуація, пов'язана з використанням водних ресурсів та загибеллю лісових насаджень. Так, обсяги використання свіжої води у 2020 році збільшились порівняно з 2010 роком на 5%, забезпечивши для області другу після Донецької області рейтингову позицію серед 25 регіонів України [20, С. 55]. А площа загибелі лісових насаджень за цей період зросла вдесятеро. Також тривогу викликає той факт, що питома вага області по показнику викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря зросла з 5,3% у 2010 році до 6,9% у 2020 році. Питома вага по показнику загального водовідведення,

тобто обсягу води, скинутої у природні водні об'єкти та переданої іншим водокористувачам, зросла за цей період з 10,6% до 16,1%. Щодо інвестицій в охорону навколишнього середовища, то варто позитивно оцінити факт їх суттєвого збільшення (у 5,7 разів) по капіталовкладенням та більш, ніж утричі по поточним витратам. Однак, при цьому частка регіону по цим параметрам зменшилась на останні 5 років: з 7,7 до 6,8% по капітальним інвестиціям та з 9,4 до 8,6% по поточним витратам природоохоронного характеру.

Отже, суб'єкти господарювання в туристичному секторі Запорізького краю мають більш активно запроваджувати природоохоронні технології з метою покращення екологічного стану території.

Іншим напрямом позитивного внеску сфери туризму в покращення екології є збереження та нарощування природного заповідного фонду. За даними статистичного довідника «Довкілля України» за 2020 рік, площа земель заповідників та національних природних парків Запорізької області становила 94982,9 гектарів, що відповідало частці у 4,6% від показника для України в цілому [20, С. 23]. Об'єктами природного заповідного фонду у Запорізькій області до початку війни були: Гідрологічний заказник «Молочний лиман», острів Дзендзик у Бердянську, Великі і Малі Кучугури - піщані масиви з дюнами, розташовані в надзаплавних терасах Каховського водосховища, Заказник Дніпровські пороги у Запоріжжі, Національний природний парк «Великий Луг» у м. Дніпрорудне Василівського району.

Екологічні аспекти також мають бути враховані і у практиці формування туристичних продуктів, пов'язаних з об'єктами культурної спадщини. Одним із показників збереження культурної спадщини є збільшення об'єктів в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України. На сайті Міністерства культури та інформаційної політики України у реєстрі пам'яток місцевого значення по Запорізькій області зазначено 89 об'єктів, з яких 55 розташовані у м. Запоріжжя, 7 об'єктів пов'язано з Національним заповідником «Хортиця», 3 об'єкти знаходяться у Бердянському районі, по 1 об'єкту у Василівському та Вільнянському районах, 7 об'єктів у Великобілозерському районі, 3 – у

Запорізькому, 1 – у Куйбишевському, 13 – у Мелітопольському районі. Прикладами таких пам'яток у м. Мелітополі є «Могила Корвацького А.В.» – на території садів Фелібера, кургани IV тис. до н. - е. – II тис. н. е. на північній, північно-східній та північно-західній околицях міста, правому березі р. Молочної, Червоній Гірці, а також багат шарові поселення «Семенівка-1» та «Семенівка-2» епохи пізнього мезоліту – раннього неоліту VII тис. – IV тис. до н. е. за 550 м на північний схід від Мелітопольського протитуберкульозного диспансеру.

Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Запорізької області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України містить 12 найменувань, з яких 3 у м. Запоріжжі (Археологічний комплекс «Острів Байда», могила кошового отамана Осипа Гладкого, Меморіальний комплекс на честь воїнів, загиблих під час форсування Дніпра), 1 – у м. Бердянськ (Будинок чоловічої гімназії), 2 у Бердянському районі (курганні могильники «Попівські могили» і «Канат-могила»), 1 – у Великобілозерському районі (Курганний могильник «Цимбалова Могила»), 3 – у Кам'янсько-Дніпровському районі (Кам'янське городище та курганні могильники «Мамай-могила» та «Солоха»), 1 – у Мелітопольському районі (Культовий комплекс «Кам'яна Могила»), 1 – у Михайлівському районі (Курганний могильник «Куляб-могила») [<https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyu-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/>]

На нашу думку, ці об'єкти культурної спадщини можуть слугувати джерелом економічних та соціальних ефектів для туристична сфери регіону, а вона, у свою чергу, може сприяти збереженню цих пам'яток та створенню позитивних екологічних ефектів через фінансову або іншу участь у проектах очищення, упорядкування, озеленення території тощо.

Отже, проведений у розділі 2 аналіз дозволив конкретизувати економічні, соціальні та екологічні ефекти туристичної діяльності в Запорізькій області, що є базою для розгляду напрямів активізації сталого туризму у майбутньому.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ СТАЛОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

3.1 Шляхи відновлення туристичної індустрії після пандемії

У доповіді UNWTO «One Planet Vision» 2020 року було наголошено, що «глобальна пандемія COVID-19 спричинила безпрецедентні соціально-економічні наслідки і, водночас, підвищила нашу обізнаність про роль, яку має відігравати сталість нашого повсякденного життя та господарської діяльності» [4].

Сталість туристичного сектора уособлює, на нашу думку, в собі два взаємопов'язані завдання:

- підвищення стійкості туристичної індустрії до будь-яких кризових проявів;
- сприяння реалізації Цілей сталого розвитку.

Але реалізація цих цілей неможлива лише в межах самої галузі туризму. Для того, щоб вони були реалізовані, необхідно щоб вони стали частиною стратегії регіонального розвитку. Оскільки сфера туризму має потужні мультиплікативні ефекти в усіх сферах суспільного життя, то зусилля, спрямовані та відродження туризму демонструватимуть віддачу в показниках соціально-економічного розвитку регіону.

Передусім треба виявити проблеми, які для регіону набули загрозливого характеру і які потребували першочергового реагування.

У звіті про проведення моніторингу реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року за 2020 рік були зазначені тривожні тенденції для Запорізької області та Херсонської областей. Одна з них – суттєве зростання коефіцієнту вибуття сільського населення (вибуття із сільської місцевості на 1 тисячу наявного сільського населення). Рівень перевищення прогностичного показника у Запорізькій області склав 756% і був найвищим серед регіонів України. Інша проблема – зростання рівня безробіття, яке у Запорізькому регіоні у 2020 році було вищим за прогнозований Планом

реалізації стратегії регіонального розвитку на 41%. В Державній Стратегії регіонального розвитку відзначена невідповідність інфраструктурним потребам людини та економіки 4 областей, у тому числі й Запорізької [24].

Отже, для регіону в цілому та для сфери туризму зокрема ці проблеми стали орієнтиром стратегії відродження після пандемії. При цьому кризові прояви стали поштовхом для пошуку нових векторів руху. Так, якщо у 2019–2020 рр. в Україні внаслідок пандемії Covid-19 відбулось значне зменшення доходу від туристичного сектора, галузь зазнала значних збитків, туристичні потоки були мінімальні, то дана несприятлива ситуація стала потужною рушійною силою для стрімкого розвитку внутрішнього туризму. Як відзначили вітчизняні науковці «в 2021 році після кризи вітчизняної туристичної галузі внаслідок пандемії Covid-19 до українського бюджету надійшло 244 млн грн туристичного збору. Ця сума перевищує показник 2020 року на 87%, а 2019 року – на 20%» [13, С. 176]. Отже, туризм має потенціал антикризового відродження і його слід використовувати для розвитку регіону. Ми поділяємо думку Баженової С.Е., Пологовської Ю.Ю., Бикової М.Д. про те, що тенденціями розвитку туристичної галузі у довгостроковій перспективі є активізація внутрішнього туризму, адаптованість до впливу зовнішніх чинників та зростання конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [13, С. 170].

За баченням Державного агентства розвитку туризму України візія майбутнього туристичної галузі є такою: «Розвивати конкурентоспроможну, екологічно стійку та соціально відповідальну індустрію туризму, яка сприяє створенню нових робочих місць, забезпечує доступність туристичного продукту для всіх категорій мандрівників та гарантує сталий розвиток громад» [17].

Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року виділила такі вектори розвитку індустрії туризму та гостинності:

- виробництво конкурентоспроможного туристичного продукту;
- імплементація європейського законодавства в сфері туризму;

- розвиток інфраструктури;
- створення привабливих для інвестування умов;
- створення позитивного туристичного іміджу країни [53]

Запропоновані у документі «GLOBAL GUIDELINES TO RESTART TOURISM» пріоритети відновлення туризму наведені на рис. 3.1

Рис. 3.1 Пріоритети відновлення туристичного сектору на макрорівні

Джерело: сформовано автором на основі [9]

Ці пріоритети слугують фундаментом для розробки планів реалізації національних Стратегій розвитку туризму на перспективу. Однак, і на регіональному рівні частина цих пріоритетів може бути реалізована. Причому першим кроком такої реалізації має бути чітка координація Стратегії регіонального розвитку зі Стратегією розвитку туристичної сфери регіону в контексті деталізації завдань у розрізі Цілей сталого розвитку з їх групуванням на три блоки сталого туризму.

Така координація може спиратись на орієнтовний розподіл Цілей сталого розвитку на економічний, соціальний та екологічний блоки, оприлюднений у застосунку Дія, який представлено на рисунку 3.2

Рис. 3.2 Групування Цілей сталого розвитку за його складовими

Джерело: Дія. Бізнес. Цілі сталого розвитку

<https://business.dii.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku>

Як видно за даними рисунку, економічний блок охоплює Ціль 8 – Гідна праця та економічне зростання, Ціль 9 – Інновації та інфраструктура, Ціль 10 – Зменшення нерівності, Ціль 12 – Відповідальне споживання; соціальний блок поширюється на Ціль 1- Подолання бідності, Ціль 2 – Ліквідація голоду, Ціль 3 – Гарне здоров'я, Ціль 4 – Якісна освіта, Ціль 5 – Гендерна рівність, Ціль 7 – Відновлювана енергія, Ціль 11 – Сталий розвиток міст і спільнот, Ціль 16 – Мир та справедливість; екологічний блок включає Ціль 6 – Чиста вода та належні санітарні умови, Ціль 13 – Боротьба зі зміною клімату, Ціль 14 – Збереження морських екосистем, Ціль 15 – Збереження екосистем суші. Ціль

17 – Партнерство заради сталого розвитку - має проявлятися в кожному з трьох блоків, через що у даній публікації отримала назву «вишенька на торті».

Наші пропозиції щодо врахування Цілей сталого розвитку у процесі стратегічного планування розвитку сфери туризму на рівні регіону полягають у конкретизації завдань з урахуванням вищезначених блоків.

Основами сталості регіонального туризму є:

1. Екологічна стійкість, результатом якої має стати мінімізація негативного впливу туризму на навколишнє середовище. Стратегічні завдання, на наш погляд, мають стосуватись:

- визначення обсягів нарощування екологічно чистих варіантів транспортування;

- опису шляхів збереження води та енергії з обґрунтуванням їх кількісних та якісних показників;

- впровадження систем управління відходами;

- деталізація дій по збереженню природних середовищ існування та збільшенню біорізноманіття;

- характеристика заходів сприяння зеленому туризму та визначення кількісних параметрів їх розвитку;

- конкретизація компенсуючих дій для мінімізації негативного впливу туризму на природу

2. Соціально-культурна стійкість, метою якої є збереження та відзначення унікальних традицій, звичаїв та спадщини місцевих громад. У якості стратегічних завдань регіональної стратегії розвитку туризму ми пропонуємо наступне:

- чіткий розподіл обсягів фінансування та зон відповідальності за обслуговування об'єктів історичної, природної та культурної спадщини на період дії Плану реалізації стратегії;

- визначення напрямів підтримки громадських ініціатив;

- окреслення кроків по залученню жителів до процесів обговорення стратегії та прийняття рішень;

- складання переліку подій культурного, освітнього чи спортивного спрямування, які можуть бути реалізовані громадою протягом дії Стратегії;
- створення регіональної інтернет-платформи для промоції наявних дестинацій;
- визначення напрямів популяризації норм поведінки у користуванні об'єктами місцевої та національної спадщини;
- включення до переліку індикаторів реалізації Стратегії показників інклюзивності

3. Економічна стійкість, яка передбачає створення туристичною індустрією довгострокових економічних вигод для галузі та для місцевих громад. Наше бачення стратегічних завдань у цьому контексті стосуються наступного:

- деталізація методів та інструментів підтримки місцевого туристичного бізнесу;
- пропозиція форм державно-приватного партнерства з обґрунтуванням обсягів фінансової участі сторін для кожного конкретного проекту;
- визначення обсягів зайнятості у сфері туризму та пов'язаних з нею галузях на перспективу;
- запровадження місцевих програм розвитку інфраструктури та конкретизація частки туризму у їх реалізації;
- характеристика джерел фінансування Стратегії та напрямів диверсифікації їх структури;
- конкретизація критеріїв підвищення добробуту жителів регіону.

Ми приєднуємося до думки Задворного С.І. про те, що в умовах децентралізації та адміністративної реформа України важливого значення набувають локальні програми розвитку туризму в громаді, розроблені на основі програмно-цільового підходу. Така програма чітко визначає проблеми і завдання з розвитку туристичної галузі та деталізує заходи по їх реалізації у визначені строки під відповідне ресурсне забезпечення [25, С. 6]. Вважаємо,

що така практика низового планування розвитку туризму дуже важлива для Запорізької області.

Під час планування розвитку туризму в межах певної громади слід орієнтуватись на кращі світові практики просування екотуризму, наведені на рисунку 3.3

Рис. 3.3 Напрями розвитку екотуризму

Джерело: побудовано актором на основі [1]

Також вважаємо, що на регіональному рівні дуже важливо заохочувати відвідувачів обирати ті туристичні продукти, які відрізняються своїм екологічним спрямуванням. Важливу роль у цьому може відігравати місцевий туристичний сайт, а також активна модерація пов'язаних з ним сторінок у соціальних мережах.

Важливі висновки слід зробити і з досвіду, отриманого внаслідок пандемії. Сектор туризму продемонстрував свою допомогу, надавши свою інфраструктуру, ланцюги поставок і персонал для служби охорони здоров'я та гуманітарної допомоги хворим на COVID. Це є підставою для оптимізації у майбутньому напрямів фінансування регіональних проектів, пов'язаних з охороною здоров'я, поширюючи їх і на рекреаційний туризм. Фінансування відновлення туризму має прагнути збалансувати термінову підтримку, необхідну для виживання туристичного бізнесу, збереження робочих місць із довгостроковими цілями, такими як захист екосистеми та зміна клімату. У зв'язку з цим значна увага має приділятися державно-приватному партнерству.

Також досвід пандемії актуалізує доцільність спрямування зусиль регіону на розвиток цифрових технологій у сфері туризму. Для уже існуючих туристичних об'єктів пріоритетними є запровадження онлайн-платежів та попереднє бронювання. У плані створення нових туристичних продуктів необхідно орієнтуватись на нові технології, такі як доповнена реальність або

віртуальна реальність, щоб посилити враження відвідувачів до, під час і після візиту.

3.2 Повоєнні виклики для регіонального туризму

24 лютого 2022 року Верховною Радою України було запроваджено воєнний стан через вторгнення Росії на територію України. Вітчизняна економіка перейшла до воєнного режиму. Відбулось масове переселення частини населення зі сходу та півдня України на північ та захід. Масштабним став потік біженців за кордон. Відбулась релокація з тимчасово окупованих територій підприємств та виробництв. Тривала боротьба України проти російської агресії поставила перед нашою країною багато викликів, які вона мусить долати. Ці виклики стосуються усіх сфер життя і усіх галузей, у тому числі й сфери туризму.

У публікації Азархіної О. зазначається, що «станом на березень 2023 року, Україні потрібно \$411 млрд на відновлення та відбудову — це в 2,6 рази вище за ВВП України у 2022 році. Прямі збитки інфраструктурі України — \$147,5 мільярда станом на квітень 2023 року» [10]. Однак, Україна демонструє свою незламність і рухається вперед навіть за таких надскладних обставин. За даними Центру економічної стратегії економіка України «у 2023 році реальний ВВП України виріс, за різними оцінками, на 5-5,5%. Це відновлювальне зростання після стрімкого падіння на 28,8% у 2022 році» [36]. І важливим завданням поточного моменту є втримати цей позитивний тренд і на регіональному рівні протидіяти викликам, наведеним на рисунку 3.4

Рис. 3.4 ТОП-8 викликів для регіонального розвитку

Джерело: складено автором на основі [10]

Саме на цих викликах фокусуватиметься, на думку Азархіної О., оновлена державна політика розвитку регіонів.

На наш погляд, оновлення потребує і загальна концепція повоєнного відновлення сфери туризму. Основні її відмінні риси полягають у наступному:

По-перше, потребує переосмислення розуміння якості та безпеки туристичних послуг. Безпека має стати домінуючим компонентом привабливості туристичних напрямів. Переконавання туристів у тому, що подорож буде безпечною, дозволить відновити та забезпечити зростання туристичних потоків. Тому при розробці регіональної стратегії розвитку туризму слід встановити чіткі показники щодо впровадження безпекових протоколів Всесвітньої ради по туризму та подорожам (WTTC) на період дії стратегії. Національна туристична організація України підтримує ініціативу WTTC щодо створення протоколів для кожної ланки в ланцюгу вартості туристичного продукту. Тож кількісні показники доєднання до цих протоколів регіональних дестинацій будуть стимулом для покращення їх діяльності. Критерієм виконання поставлених завдань буде отримання дестинацією особливої відзнаки #ПодорожуйБезпечно (Safe travels). Отже, суб'єктам регіонального туризму необхідно активізувати маркетингові зусилля щодо просування туристичних продуктів з обов'язковим дотриманням вимог Safe Travels [13].

По-друге, концепція розвитку регіонального туризму має ґрунтуватись на засадах сталості, і передумовою її розробки має бути оцінювання стану території за показниками сталого розвитку. Вітчизняні науковці пропонують різні методики оцінювання екологічного стану селітебних територій, під якими розуміють ділянки, на яких розміщуються житлові квартали, культурно-побутові та суспільні об'єкти, зелені насадження суспільного призначення, вулиці, площі тощо. Досить часто ці території відчувають підвищене антропогенне навантаження і виступають забруднювачами навколишнього середовища. Вплив селітебних територій на довкілля поширюється далеко за їх межі: навколо міст та селищ зменшуються лісові насадження, збільшують

площі захоронення відходів та викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, погіршується якість поверхневих вод тощо. Для того, щоб туристична діяльність не погіршувала існуючий стан селітебної території, треба володіти даними про її оцінку. Серед існуючих розробок інтегральної оцінки території ми звернули увагу на методика соціо-економіко-екологічного стану області (Клименко М.О., Люльчик В.О.) та району і сільських населених пунктів (Прищеп А.М.) [30, С. 31]. Тож висновки такої оцінки, здійснені на регіональному рівні, мають бути обов'язково враховані як в Стратегії регіонального розвитку, так і в Стратегії розвитку туризму в регіоні.

По-третє, потребує реформування система управління туризмом. Ми підтримуємо думку Задворного С.І. про те, що у локальних спільнотах необхідними є такі оптимізаційні заходи як обов'язкове впровадження 1 штатної одиниці у профільному відділі виконавчого органу; виокремлення в стратегічних документах громади розділу, присвяченого туризму, із подальшою розробкою програми розвитку туризму; здійснення інвентаризації наявних туристичних ресурсів; робота над кадровим забезпеченням сфери туризму; деталізація джерел надходження інвестиційних ресурсів; налагодження дієвої взаємодії «влада–бізнес–громадськість» [25]. Ми вважаємо, що значний позитивний вплив на управління сферою туризму матиме розвиток туристичних кластерів, який частину управлінських функцій перебиратиме на себе, а також співпраця місцевої влади з профільними громадськими організаціями.

По-четверте, інформаційно-консультативну підтримку туризму має забезпечувати регіональний туристично-інформаційний центр (ТІЦ), який надаватиме інформацію про туристичні об'єкти громади, діючі туристичні маршрути, місце розташування та режим роботи закладів розміщення і харчування, пропонуватиме опис варіантів транспортування до туристичних локацій та здійснюватиме рекламування визначних подій. Одним із важливих завдань регіональних ТІЦів є формування економіки вражень та її постійне супроводження з метою промоції туристичного потенціалу громади.

По-п'яте, відродження регіонального туризму має орієнтуватись на персоналізовані та невеликі групові тури та пакети з акцентом на внутрішній туризм, короткі поїздки та відвідування найближчих напрямків. У повоєнний період це дасть можливість охопити відвідувачів з невеликим доходом і врахувати їх особливі інтереси, бажання зблизитись з природою, отримати задоволення від гастрономічного та винного туризму, спорту тощо.

По-шосте, для Запорізької області, яка має вихід до Азовського моря, важливим буде нарощування масштабів оздоровчо-рекреаційного туризму, попит на який після війни буде значний. У зв'язку з цим, постає завдання на розбудові у регіоні туристично-рекреаційної інфраструктури з урахуванням норм інклюзивності, а також необхідність диверсифікації туристично-рекреаційної діяльності та профілізації наявних рекреаційних об'єктів. Для цього треба орієнтуватись на максимальне залучення місцевого населення на всіх етапах ланцюга створення доданої вартості. Це дасть можливість акумулювати ресурси, збільшити рівень зайнятості і малого підприємництва та забезпечить збільшення трудового походу. Досягненню цієї мети сприятиме також розвиток сільського зеленого туризму.

Отже, матеріал, викладений у розділі 3, дозволяє стверджувати, що застосовуючи принципи сталого розвитку у стратегічному плануванні, сфера туризму може не лише подолати посткризові проблеми, але й виступити у ролі локомотиву, який виведе регіон на вищий рівень конкурентоспроможності. Для успішного впровадження принципів сталості необхідна консолідація зусиль місцевої громади, органів влади та представників туристичного бізнесу.

ВИСНОВКИ

1. Підвищення ролі туризму у сучасному світі та одночасне загострення проблем, пов'язаних з його розвитком, зумовили пошук нових векторів поступу галузі, пов'язаних з адаптацією принципів сталого розвитку до контексту туризму. Доктрина сталого розвитку являє собою сукупність ідей, спрямованих на досягнення гармонії між людьми, суспільством і природою, на розв'язання протиріч між екологією та економікою, зменшення соціальної нерівності. Її головною метою є максимізація добробуту без применшення можливостей майбутніх поколінь.

2. Будучи одним із найбільш динамічних секторів економіки у світі, туризм все більше демонструє свій внесок у створення робочих місць і підприємницького доходу, захист навколишнього середовища, розвитку креативної економіки та подолання бідності. Добре спланований та керований туристичний сектор слугує збереженню природного заповідного фонду та об'єктів історико-культурної спадщини, може сприяти розвитку інфраструктури регіону, нарощенню його торгових та експортних можливостей, зміцнює мир та міжкультурне взаєморозуміння. Водночас, інтенсивні туристичні потоки створюють зростаючі проблеми, пов'язані із негативним впливом на природу, хижацьке використання ресурсів та небажаним впливом на місцеві громади та культурні цінності. Тому посилення позитивного внеску туризму в сталий розвиток і пом'якшення потенційних несприятливих його наслідків є важливим завданням для економіки країни та кожного її регіону.

3. Завдяки зусиллям Організації Об'єднаних націй та Всесвітньої організації туризму розроблені індикатори та критерії ефективності сталого розвитку для дестинацій. Вони переслідують чотири важливі цілі: стале управління туристичними об'єктами, максимізація вигод для приймаючої громади, мінімізація негативного екологічного сліду та протидія небажаному соціально-культурному впливу. Тож ці критерії обумовлюють потребу надати

керівництву сферою туризму відповідальності, щоб процес її відновлення охоплював такі напрями як охорона здоров'я, соціальна інтеграція, збереження біорізноманіття, циркулярна економіка та ефективне управління і фінансування. І такий підхід має бути реалізований як на національному, так і на регіональному рівнях.

4. На основі проведеного аналізу було з'ясовано, що туризм відіграє важливу роль у розвитку Запорізької області. Окрім формування туристичного продукту та створення додаткових робочих місць, завдяки йому відбувається активне стимулювання пов'язаних видів економічної діяльності. Серед економічних ефектів туризму ми виділили також створення валової доданої вартості і збільшення завдяки їй валового регіонального продукту, розвиток малого та середнього підприємництва, збільшення доходів місцевого бюджету завдяки туристичному збору, активізацію міжнародного співробітництва.

5. Важливими позитивними соціальними ефектами туризму для розвитку регіону ми вважаємо підвищення індексу людського розвитку, підвищення добробуту і боротьба з бідністю завдяки створеному доходу, розвиток місцевої інфраструктури, сприяння розвитку сільських територій, сприяння соціальній інтеграції та соціальній інклюзії, збереження місцевих традицій та об'єктів спадщини, творчий та креативний потенціал, формування толерантного ставлення до різних культур.

6. Проведений аналіз показав, що екологічна ситуація у Запорізькій області за останні 10 років погіршилась. У зв'язку з чим, нами було обґрунтовано внесок туристичного сектору в реалізацію таких Цілей сталого розвитку як: забезпечення доступності для всіх та сталого управління водними ресурсами та санітарії, сприяння відновлюваній енергетиці, перехід до моделей сталого споживання та сталого виробництва, боротьба зі зміною клімату, раціональне використання морських ресурсів, підтримки біорізноманіття та екосистем суші.

7. Серед шляхів відновлення туристичної індустрії регіону за висновками, зробленими по завершенню пандемії COVID-19, ми виділили:

- пріоритетність розвитку внутрішнього туризму з акцентом на сільському зеленому туризмі з метою протидії зростаючій тенденції вибуття сільського населення Запорізької області;

- необхідність узгодження Стратегії регіонального розвитку та Стратегії розвитку туризму Запорізької області для конкретизації індикаторів сталого розвитку з їх групування на економічний, соціальний та екологічний блоки;

- потребу запровадження програмно-цільового підходу для розробки локальних програм розвитку туризму на рівні громад з урахуванням кращих світових практик просування екотуризму;

- доцільність активізації державно-приватного партнерства, передусім у розбудові інфраструктури та розвитку цифрових технологій.

8. За результатами аналізу повоєнних викликів Запорізького регіону ми виділили риси відродження туристичної сфери. Вони стосуються переосмислення якості і безпеки туристичних подорожей, врахування висновків оцінки екологічного стану селітебних територій, реформування системи управління туризмом з підвищенням ролі туристичних кластерів та профільних громадських організацій, створення регіонального туристично-інформаційного центру, розробки персоналізованих та невеликих групових турів та нарощування обсягів оздоровчо-рекреаційного туризму.

Пандемія та війна нанесли великої шкоди туристичній сфері Запорізького регіону, однак вони дали поштовх для розбудови галузі за новою концепцією і за допомогою сучасних технологій. Спільні зусилля по формуванню сталого туризму можуть перетворити регіон на зону, комфортну для проживання, праці та відпочинку.

14.06.2024

Здобувач вищої освіти

Владислав КІТАЄВ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Angeli S. What is Sustainable Travel: 8 Best Practices 2022. URL: <https://ecobnb.com/blog/2022/03/sustainable-travel-good-practices/>
2. Davis-Peccoud, J., Lichtenau, T., Henain K. Sustainable Tourism: An Untapped: Opportunity for Green Growth. Bain & Company 2023 URL: https://www.bain.com/globalassets/noindex/2023/bain_brief_sustainable_tourism_an_untapped_opportunity_for_green_growth-english.pdf
3. Nataliya Pochernina, Tetiana Popova, Olena Vasylichenko International tourism in the sustainable development goals framework. / National Health as Determinant of Sustainable Development of Society. Editors: Nadiya Dubrovina & Stanislav Filip. Monograph. School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2021, pp. 788. – P. 540 – 556 URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/14575>
4. One Planet Sustainable Tourism Programme (2020) - One Planet Vision for a Responsible Recovery of the Tourism Sector. UNWTO URL: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/one-planet-vision-responsible-recovery-of-the-tourism-sector.pdf>
5. Program of Action. An Agenda for the 21st Century. Adopted by the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, (3–14 June 1992), available at: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21>
6. Rhiannon Wardle What is sustainable tourism and why is it important? URL: <https://www.futurelearn.com/info/blog/what-is-sustainable-tourism>
7. Stolyarova V., Shynkaryuk O., Stolyarov V., Antoshkin V., Goryacha O., Frolova G. Monitoring of Human Development in Regions of Ukraine (Integrated Approach). *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 4 (66). С. 89-98. Бібліогр.: 20 назв. — англ.
8. UNWTO. 2017 INTERNATIONAL YEAR OF SUSTAINABLE TOURISM FOR DEVELOPMENT. A roadmap for celebrating together URL: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2021->

[03/iy_roadmap_en_web.pdf?VersionId=XPYzDve4xH5Zpw_SFN71RrPandtsH5MS](https://www.wto.org/03/iy_roadmap_en_web.pdf?VersionId=XPYzDve4xH5Zpw_SFN71RrPandtsH5MS)

9. UNWTO GLOBAL GUIDELINES TO RESTART TOURISM. 28 MAY 2020 URL: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO-Global-Guidelines-to-Restart-Tourism.pdf>

10. Азархіна О. Стратегія виживання: які проблеми мають вирішити регіони. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/strategiya-rozvitku-yak-vizhiti-regionam-ukrajini-pid-chas-viyini-novini-ukrajini-50374453.html>

11. Антонюк Д.А., Барський Ю.М., Савчук А.Ю. Актуалізація інклюзивного вектора стратегії сталого розвитку туристично-рекреаційної діяльності в регіонах України. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Економічна»*. 2021 № 1(23)-2(24), С.106-114

12. Бабов К., Безверхнюк Т., Бабова І. Сталий розвиток туризму: пріоритети для України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1(77). С. 23-29

13. Баженова С.Е., Пологовська Ю.Ю., Бикова М.Д. Реалії розвитку туризму в Україні та сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. №5(23). С. 168-180 DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-168-180)

14. Безсмертнюк Т.П., Мельнійчук М.М. Стратегічні пріоритети розвитку туризму на природоохоронних територіях України. *Економіка та суспільство*. 2021, Випуск 29 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-7>

15. Борблік К.Е. Сталий розвиток ринку туристичних послуг: сутність, цілі та особливості. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Випуск 1(69). С. 65-73. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-10>

16. Брич В., Галиш Н. Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. №4. С. 23-30

17. Державне агентство розвитку туризму України: офіційний сайт URL: <https://www.tourism.gov.ua/>

18. Демко В.С. Місце зеленого туризму в розвитку економіки сільських територій. *Вісник Хмельницького національного університету Секція: економіка*. 2020. Випуск 4 (284). С. 7-11.
19. Демко, В. С. Вплив мультиплікативного ефекту інвестиційних витрат індустрії туристичних послуг на економіку України. *Науковий вісник Полісся*. 2020. № 2 (21). С. 145-154.
20. Довкілля України 2020: статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2021. 189 с.
21. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки / Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
22. Дребот О.І., Бабікова К.О., Олійник Г.Б. Основи розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіонів. *Збалансоване природокористування*. 2022. № 1. С. 5-11. DOI:10.33730/2310–4678.1.2022.255219
23. Живко З.Б., Боруцька Ю.З., Рій М.М. Чинники розвитку сільського зеленого туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021, Випуск 25 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-25>
24. Заболотна Н. Стратегії регіонального розвитку як точки зростання після Перемоги URL: <https://www.prostir.ua/?news=stratehiji-rehionalnoho-rozvytku-yak-tochky-zrostannya-pislya-peremohy>
25. Задворний С.І. Управління розвитком туризму в локальних спільнотах (досвід територіальних громад Хмельницької області). *Економіка та суспільство*. 2022, Випуск 46 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-7>
26. Зайцева Л.О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. №11. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.55
27. ЗВІТ про проведення моніторингу реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки та виконання Плану заходів з її

реалізації на 2021-2023 роки у 2021 - 2022 роках. URL: <https://mtu.gov.ua/files/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2.pdf>

28. Калмикова І.С. Сільський туризм в стратегічному плануванні сталого розвитку сільських територій. Економіка харчової промисловості. 2021. Том 13, Випуск 2, С.112-122 DOI <https://doi.org/10.15673/fie.v13i2.2047>

29. Кифор М.В. Оцінювання та прогнозування розвитку туризму в західних регіонах України: дис. на здобуття ступеня кандидата екон. наук. 08.00.05 – Івано-Франківськ. 2021 – 196 с.

30. Клименко М. О. Оцінювання стану територій міста за показниками сталого розвитку : монографія / М. О. Клименко, А. М. Прищеп, О. А. Брежицька. – Рівне : НУВГП, 2018. – 221 с.

31. Колокольчикова І.В. Сталий розвиток ринку туристичних послуг. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2020. № 2 (42). С. 33-40.

32. Критерії Глобальної ради зі сталого розвитку туризму / пер. О. Туника URL: <https://www.gstcouncil.org/wp-content/uploads/GSTC-Destination-Criteria-Indicators-UKRAINIAN.pdf>

33. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні: монографія. Харків: Видавництво НУЦЗУ. 2017. 153 с.

34. Миронов Ю.Б. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання та принципи. Матеріали наукової конференції "Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції" (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.) Львів: ЛТЕУ, 2017. 440 с. С.218-219.

35. Мілінчук О.В. Туризм на природоохоронних територіях України. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 5(05). С.67-71.

36. Левченко Е., Самойлюк М. Економіка України у 2023 році: головне. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/>

37. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2021 рік / Міністерство розвитку громад та територій України. Директорат регіональної

політики. URL: <https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2022/6/17/rejtyngova-oczinka-za-2021-rik-prezentacijni-materialyza.pdf>

38. Національна доповідь Цілі сталого розвитку: Україна URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>

39. Національна економічна стратегія на період до 2030 року / Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

40. Report of the World Commission on Environment and Development : "Our common future" URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

41. Осітнянко Д. О., Примак Т. Ю. Впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії. *Ефективна економіка*. 2020. №1. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.152

42. Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області URL: <https://www.zp.ukrstat.gov.ua/>

43. Офіційний сайт Державної Служби статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

44. Постійний моніторинг індикаторів досягнення Цілей сталого розвитку / Урядовий портал URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/>

45. Почерніна Н.В. Державно-приватне партнерство у сфері туризму як засіб реалізації цілей сталого розвитку. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2020. Vol. 6. № 6. С. 3001-3011 DOI: 10.22178/pos.59-3 URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/12031>

46. Почерніна Н.В. Туризм як фактор міжнародного співробітництва та сталого розвитку регіону. Теоретико-прикладні аспекти розвитку індустрії гостинності, туризму, виробництва в умовах міжнародної економічної інтеграції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20 травня

2021 р. , м. Дніпро : ДГУ, 2021. - 197 с. - С. 49-52 URL:
<http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/16484>

47. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text>

48. Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск О. О. Кармазіна. Київ, 2018

49. Руденко М. Д. Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії). – Тернопіль. В-во “Джура”, 2004 р. – 359 с.

50. Сталий розвиток місцевих громад в умовах децентралізації: монографія / Г.В. Ортіна, О.Г. Сокіл, Ю.О. Прус, І.В. Застрожнікова, Л.М. Єфіменко. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. – 171 с.

51. Столяров В. Ф. Композиційний моніторинг регіонального людського розвитку. Економічний вісник Донбасу. 2020. № 1(59). С. 181-198

52. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/48277/strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku.html>

53. Стратегія розвитку туризму Запорізької області на 2021-2027 роки. URL: <http://zotic.zp.ua/strategiyi-rozvytku-turyzmu-zaporizkoyi-oblasti-2021-2027-rr/>

54. Тебенко В.М., Завадских Г.М., Лисак О.І. Інноваційні складові відновлення сфери туризму. *Бізнес-навігатор*. 2022. Випуск 3 (70). С. 70-75
DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.70-13> URL:
<http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/16423>

55. Туристичний барометр України. НТОУ. 2021. URL:
https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html

56. Феномен туризму: розмаїття сенсів : монографія ; за ред. О. О. Красноруцького, Н. І. Моїсєвої. – Харків : Видавництво «Стильна типографія», 2019. – 252 с.

57. World Tourism Organization (UNWTO). Yearbook of Tourism Statistics Data 2015-2019. Madrid. Spain. 2021. 1128 p.

58. Перун В. До бюджету українських громад за пів року надійшло понад 85 млн грн туристичного збору URL: https://lb.ua/society/2023/09/21/575943_byudzhetu_ukrainskih_gromad_piv.html

59. Туризм в Запорізькій області-2020: час втрат або досягнень / Володимир Степаненко URL: https://www.inform.zp.ua/ru/2020/10/22/104211_turizm-v-zaporizkij-oblasti-2020-chas-vtrat-abo-dosyagnen/

60. World Tourism Organization and United Nations Development Programme (2017), Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, Highlights, UNWTO, Madrid